

Слободан Вуковић
Институт друштвених наука
Београд

UDK: 316.4.053 + 341.218
Прегледан научни рад
Примљен: 29. 06. 2004.

СТВАРАЊЕ НАЦИОНАЛНИХ ЕКОНОМИЈА И РАЗБИЈАЊЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

У чланку се разматра стварање националних економија на простору Југославије као један од узрока њеног разбијања/распада. Тај процес почиње непосредно након уједињењем и то првасходно као јачање економије северозападних региона на рачун југоисточних. То се чини путем инструмената економске политике. Ти процеси су настављени и после 1945. године. С тим да се то до 1952. чини на директан начин, када настаје кључно заостајање југоистичних региона. После овог периода настављен је исти процес, али финансијим мерама економске политике.

Кључне речи: *Економија, националне економије, региони, развој, Југославија, Србија.*

Непосредно након завршетка Другог светског рата и обнављања Југославије, у федеративном устројству, словеначка и хрватска интелигенција – уз помоћ или налог својих партијских номенклатура, постепено, али систематски, иза паролe о братству и јединству – раде на све већем заокружењу својих република у државе, како на економском, тако и на правно-политичком пољу. При томе не заостају у афирмацији и заокруживању сопствених, националних култура. Тиме се, корак по корак, стварају основни предуслови за отцепљење. Зато ће, у овом рад,¹ пре свега бити речи о њиховом настојању да заокруже своје националне економије као нужан услов за касније политичко осамостаљење. Прецизније речено, одмах након 1945. године настављена је предратна политка југословенских комуниста, али сада у измењеним околностима и нешто другачијим средствима (с позиција у грађанском рату освојене власти), која је у суштини започета од самог уједињења. То су на почетку радили суптилно и полагаано а касније све отвореније и безобзирније. Пре тога, ради потпуније анализе, неопходно је у кратким цртама изложити шта се на економском пољу, посебно када је реч о регионалном развоју, дешавало између два светска рата, односно након уједињења.

¹ Презентирани чланак је сажето поглавље једног већег рада који се ради у оквиру пројекта 1800, који се реализује у ИДН-у уз материјалну подршку Министарства за науку и животну средину Републике Србије.

* * *

Није прошло дуго времена након уједињења а у Словенији а посебно у Хрватској настављена је стара, нешто измењена, антисрпска пропагандна реторика словеначких клерикалаца и хрватских праваша, која је била најжешћа, као што смо видели, пред почетак Првог светског рата. Сада се од стране “нове” политичке елите, усред појачане пропаганде, прво дискретно а касније најдиректније, почиње стварати слика код сопствене јавности, да је ова два региона² искоришћавала Србија. То се уклапа у антијугословенски став, који су прихватиле не само политичке елите и националне странке у Словенији и Хрватској него и, као што смо видели, готово од самог њеног формирања и Комунистичка партија Југославије. Она је то свесрдно радила по налогу Коминтерне.

Бројне економске чињенице, сви су изгледи, говоре сасвим супротно. Пре би се, али најблаже, могло рећи да су североисточне републике профитирале од свог “боравка” у Југославији и да су само захваљујући томе имале такав индустријски и културни напредак. То, између осталог, признаје Љубо Сирц када, без имало увијања, каже да је Словенији улазак у Југославију донео велико благостање.³

Једна од тих чињеница је да су, на пример, 1921. године Словенија и Војводина (које је могуће донекле упоредити на основу расположивих података иако из тог времена нема довољно релевантне статистичке грађе) биле врло близке по нивоу развијености, с једне, и знатно изнад просека тадашње Југославије, с друге стране. У исто време Хрватска и Славонија су, такође, биле изнад просека, али не значајно, економског развоја Краљевине Југославије.⁴ На другој страни најмање развијене покрајине биле су Црна Гора и Далмација. Тачније, “Словенија је ушла у Југославију са 1,325 милиона динара капитала, инвестираног у прерађивачку индустрију на сваких 1.000 становника, Хрватска са Славонијом и Далмацијом са 0,727 милиона, а Србија с Војводином без Срема са 0,620 милиона динара.”⁵ Истовремено треба имати

² Разлику између термина *регион*, *регија* и *рејон* види у: Оцић, Ч., 2003, *Увод у региономику*, Знамен, Београд, стр. 14 – 15.

³ Sirc, Lj., 2002, “Ništa bez vlasti”, (intervju), *Ekonomist*, br. 132 стр. 46.

⁴ Mirković, M., 1950, *Ekonomska struktura Jugoslavije 1918-1941*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, стр. 9.

⁵ Грђић, Г., 1953, “Развој привреде Србије и Војводине од ослобођења од Турака”, *Производне снаге НР Србије*, Економски институт НР Србије, Београд, стр. 54.

у виду да су централна Србија и Војводина имале знатно “јаче развијенију пољопривреду него западна подручја”, која је у структури националног дохотка 1923. године учествовала с 46,9%, или заједно са шумарством 55,0% (што ће мо касније детаљније видети).⁶ Каснији, али нешто прецизнији, подаци јасно говоре да су Словенија и Војводина 1931. год. имале врло близак ниво привредне развијености, што се индиректно може видети из приложених економских показатеља (табела 1),⁷ као што је број запослених према делатности. Овде имамо у виду да ниво развијености, према Еви Берковић, можемо процењивати, у недостатку других економских података, и на основу запослености, посебно зато што је запосленост “чврсто уграђена у структуру привреде, па стога адекватно одражава домет њеног развоја”.⁸

Претходно изнету тезу, поред Љуба Сирца, заговарају и други аутори које је овом приликом непотребно набрајати. То потврђују многи економски показатељи. Навешћемо само најважније. Обим новоподигнутих индустријских постројења може се, у недостатку квалитетнијих статистичких показатеља, узети као један од кључних показатеља економског развоја. У периоду 1918-1938. године, на подручју Словеније подигнуто је 18,4% индустријско-прерађивачкиг капацитета од укупног броја у Југославији (становништво 8,2%), а на подручју Хрватске 29% (становништво 23,3%). Истовремено на подручју Словеније, Хрватске и Војводине отпадало је подигнутих индустријских постројења 65,1% (становништво 44,8%), с друге стране, на подручје Босне и Херцеговине, Македоније, Црне Горе и Косова и Метохије отпадало је 15,3% новоподигнутих постројења (становништво 31,0%). Када је реч о централној Србији на њу је отпало 18,5% новоподигнутих постројења (становништво 24,1%). Још неповољнију слику по неразвијена подручја дају нам и следећи економски показатељи. Инвестиције на 1.000 становника показују да се Словенија у две деценије између два светска рата “развијала 2,5 пута брже од Србије и Војводине узетих заједно”, а 2,6 пута брже од Војводине и 2,8 пута брже од централне Србије. Истовремено “развој индустрије у Хрватској ишао је 1,7 пута брже него у Србији и Војводини заједно, односно 1,9 и 1,7 пута брже него појединачно у Србији и Војводини.”⁹

Потребно је имати у виду да је и то што је било од индустрије у Србији током Првог светског рата у великој мери уништено, што због ратних раз-

⁶ Грђић, Г., 1953, стр. 55. Такође: Stajić, S., 1959, tab. 6.

⁷ Mirković, M., 1958, *Ekonomska historija Jugoslavije 1918-1941*, Ekonomski pregled, Zagreb, str. 338.

⁸ Berković, E., 1974, “O regionalnim diferencijama u Jugoslaviji”, *Sociologija*, god. 16. br. 1, str. 5-22.

⁹ Грђић, Г., 1953, “Развој привреде Србије и Војводине ...”, стр. 55.

рања а што због пљачке окупатора.¹⁰ Заправо Србија је, по неким проценама (које морамо узети с извесном резервом због уобичајеног надувавања ратних штета), изгубила 13 националних доходака по ценама из 1911. године.¹¹ За време рата конфискацијом и одвођењем у непријатељске земље сточни фонд је уништен за 70%, а пољопривредни инвентар (справе, машине, возила) оштећен је за 44% од своје вредности.¹² У исто време Србија је у рату изгубила 62% мушког радног становништва (53% погинуло и 9% трајних инвалида) од 18-55 година.¹³ Изложеним подацима треба додати чињеницу да је, непосредно након ослобођења, фискално оптерећење пољопривреде било натпросечно и то посебно у Србији. Затим да због “прикључења” ослобођених крајева, односно уједињења Србија од Аустрије није добила ратну одштету. На основу изложеног можемо закључити да је Србија у послератном развоју заузела ниску стартну позицију и да се на овај губитак, из тадашње политичке елите, готово нико није много (барем јавно) обазирао.

Улагања као један од кључева економског развоја говоре нам о степену развијености. Она нам, такође, говоре о неколико кључних ствари, односно о економској политици владајуће елите и спровођењу те политике. У ту сврху економске показатеље приказали смо према тада важећим територијалним поделама (табела 2) који се не поклапају с послератним, али дају приближну слику. Ти подаци нам говоре: прво, да је након уједињења инвестициони капитал у индустрији у целој земљи повећан у периоду 1918 – 1938 за 154,5%. Истовремено запосленост у индустрији била је нешто већа и порасла је за целих 188,7%.¹⁴ Друго, улагало се у два најнеразвијенија региона Зетску и Вардарску бановину и два развијена Дравску и Савску бановину. Процентуално повећање улагања у Зетској и Вардарској бановини може да завара, јер је њихово учешће у односу на целу земљу из 1918. у односу на 1938. порасло са 0,64 на 1,39 за Зетску, односно са 1,44 на 2,75 за Вардарску бановину. То значи, кључна улагања су била у Дравској и Савској бановини.

¹⁰ Током Првог светског рата у Србији су рудници метала оштећени са 50%, а рудници угља 100%. Порушено је 12.000 тона мостовних конструкција, затим железничке линије Београд-Ниш-Цариброд, Ниш-Скопље-Ђевђелија и Скопље-Митровица. Однето је 24.000 тона бакра, 2.970 тона олова, 500.000 тона лигнита, итд. Види: Ђуровић, С., 1994, “Индустријализација Србије – легитимација за модерни свет XX века”, у: *Србија и модернизацијским процесима XX века*, INIS, Београд, стр. 139.

¹¹ Исић, М., 1995, *Селаштво у Србији 1918-1925*, Институт за новију историју Србије, Београд, стр. 26.

¹² Вучо, Н., 1958, *Пољопривреда Југославије 1918 – 1941*, Рад, Београд, стр. 6-7.

¹³ Димић, Љ. 1998, *Срби у Југославији*, Стубови културе, Београд, стр. 66.

¹⁴ Куколеча, С., 1941, *Индустрија Југославије 1918 – 1938*, Балканска штампа-рија, Београд, стр. 126 и 233.

Треће, један, такође, развијен регион остао је ускраћен – Дунавска бановина. Четврто, убрзану индустријализацију севера морале су да плате Моравска и Врбаска бановина, прва насељена српским а друга претежно српским становништвом, јер су улагања у њихову индустрију испод просечних. Пето, кад је реч о подручју града Београда његово повећање инвестиција и запослености у индустрији је привидно јер се само у периоду 1931-1938. год. његово становништво повећало више од просека целе земље за 23,8%.¹⁵ Шесто, неопходно је нагласити да су ратна разарања највише погодила Моравску, јужне делове Дунавске, северозападне делове Вардарске и централне и северне делове Зетске бановине. Заостајање ових региона после уједињења више је него евидентно.

Убрзани индустријски развој првенствено северозападних подручја био је омогућен захваљујући поменутој предности (виши степен индустријализације при уједињењу) северозападних република/региона као и мерама економске политике, која се у основи заснивала на царинској заштити индустријских производа, извозним царинама за пољопривредне производе и сировине, ванцаринској заштити и субвенцијама.¹⁶ Влада је одлуком из 1920. године¹⁷ која је с незнатним допунама (Општа царинска тарифа из 1925. год.) важила све до 1941. године прописала високе стопе царинске заштите индустријских производа. Обе ове одлуке донете су ван парламента. (Ниједна политичка странка између два светска рата није покушала да актуелизује на изборима или да покрене, односно мења њену основну линију у парламенту). Висока царинска заштита била је узрок поскупљења многих производа широке потрошње. Истовремено уведене су извозне царине за пољопривредне производе и многе сировине. Затим извозне дозволе које су подстицале корупцију. То је (извозне царине, дозволе и корупција) у великој мери обарало продајне цене, посебно пољопривредних производа и сировина. Наведене мере економске политике остале су на снази све до 1931. године.¹⁸ Имајући у виду да су пољопривредне вишкове имала централна Србија, Војводина и Славонија то су ове мере погађале, пре свега, наведене регионе. У исто време постојала је забрана извоза појединих сировина (вуна, кожа) што су у потпуности подржавали, због ограничавања иностране конкуренције и убирања натпросечних прихода, за разлику од хрватских и словеначких, поједини србијански индустријалци.

¹⁵ *Статистички годишњак КЈ за 1937*, стр. 57 и 76.

¹⁶ Mirković, M., 1958, str. 403 – 404.

¹⁷ Đurović, S., 1986, *Državna intervencija u industriji Jugoslavije 1918-1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd, str. 80.

¹⁸ Mirković, M., 1958, str. 386 – 387.

Извозне царине и поред тога што (према признању тадашњих високих чиновника у влади) нису по “теоријским начелима” ни “дозвољене” ни пожељне, правдане су од стране чиновника у министарству великим зарадама извозника и нараслим потребама државе,¹⁹ посебно ако имамо у виду да је 1936. било 180.000 државних чиновника. Поред царинске уведене су и многе мере ванцаринске заштите, које су такође погодиле индустријским производима, а на штету пољопривредних производа и сировина. Као пример могу се навести тарифе у жељезничком превозу (која је била у државном власништву) које су погодиле индустријским производима.²⁰ Већина индустријских производа, ради заштите домаћих, била су оптерећена царинама и преко 30% од њене вредности.

Мере економске политике толико су утицале на положај сељаштва да се, према Куколечу, путем овог и других сложених тржишних механизма, из пољопривреде између два светска рата одливало око 46% њених тржишних прихода (без дела продаје локалним потрошачима).²¹ У периоду 1932-1939. цене индустријских производа које је сељак куповао биле су за 35-75% веће од цена производа које је он износио на тржиште.²² То је посебно важно нагласити ако знамо да је учешће пољопривреде у укупном националном доходу између два рата у просеку износило око 46%.²³ Истовремено становништво које је живело од пољопривреде, шумарства и рибарства чинило је, према попису из 1931. године 76,3%.²⁴ С тим у вези значајна је чињеница да су укупна фискална оптерећења пољопривреде износила 48%, занатства 36% и индустрије 22,5%. У исто време учешће у потрошњи било је: пољопривредници 41%, запослени у индустрији 36% и занатлије 23%.²⁵ Наведени подаци, јасно показују, до којих се размера, путем маказа цена, одвијало преливање дохотка из пољопривредних региона у индустријске. То је, поред уситњеног поседа и аграрне пренасељености, један од кључних разлога који су онемогућавали модернизацију пољопривреде, која се претежно заснивала на сточној радној снази. (У пољопривредно најразвијенијем региону Војводини сточна

¹⁹ АЈ, 65/23/168, 1921, “Записник Прве седнице привредног савета”, 3. фебруар, 1921. Нав. према: Ђуровић, С., 1986, стр. 80.

²⁰ Мirković, М., 1958, стр. 387. Такође: Мирковић, М., 1933, *Саобраћајна политика*, Београд, стр. 208.

²¹ Куколеча, С., 1956, *Анализа привреде Југославије пред други светски рат*, Економски институт ФНРЈ, Београд, стр. 207.

²² Јелић, М., и Цветковић, Р., 1956, “Развитак привреде између два светска рата”, у: *Развитак привреде ФНРЈ*, Нолит, Београд, стр. 54.

²³ *Статички годишњак Кралјевине Југославија за 1937*, стр. 403.

²⁴ *Статички годишњак Кралјевине Југославија за 1940*, стр. 20-31.

²⁵ Куколеча, С., 1956, стр. 195-198.

снага учествовала је са 50,4% од укупно ангажоване радне снаге.) Истовремено бруто приход по једној сеоској радној снази износио је, у односу на југословенски просек 1939. године, у Словенији 88,6; Хрватској 104,8; Босни и Херцеговини 51,8; Црној Гори 33,4; Војводини 212,4; централној Србији и Косову и Метохији 124,7 и Македонији 47,8 индексних поена у односу на Југославију.²⁶ Овде треба имати у виду да је аграрна пренасељеност највиша била у централној Србији и на Косову и Метохији.

Поред описаних погодности југословенска индустрија, због своје ниске продуктивности и малог учешћа нето инвестиција у односу на национални доходак, се споро развијала. Нето инвестиције између два светска рата у Југославији кретале су се око 5% националног дохотка док су оне у истом раздобљу у развијеним земљама кретале преко 10%.²⁷ То је била, између осталог, последица тадашње економске политике. Зато индустрија није успела ни да делимично апсорбује вишак радне снаге са села, и ако је у њој учешће иностраних инвестиција 1938. године износило 49,5%.²⁸ Аграрна пренасељеност је у великој мери оптерећивала пољопривреду и према неким проценама износила је између 3 и 3,8 милиона становника, односно вишак радне снаге на селу износило је између 900.000 и целих 1.000.000 лица.²⁹ Оваква економска политика према пољопривреди, односно пребацивање издржавања државе на њена плећа, а посебно политика царинских стопа и тада је била предмет критике. Та политика оцењена је као неадекватна економским могућностима сељаштва. Она га је исцрпљивала, спречавала због одсуства акумулације модернизацију села и била је хаотична – без плана.³⁰

Наведене мере економске политике централне владе омогућиле су високе цене индустријских производа, претежно лоцираних у северозападним републикама, односно регионима, које су отвориле маказе цена на штету пољопривредних производа и сировина. Ови производи (пољопривредни и сировине) претежно су се производили у југоисточним регионима (касније републикама и покрајини Косово и Метохији).³¹ Истовремено пољопривреда

²⁶ Треба напоменути да је за Хрватску прорачун (процена), по самом аутору, прецењен. Види: Куколеча, С., 1956, стр. 72-90.

²⁷ Čalić, D., 1963, *Izgradnja industrije u FNRJ*, Naprijed, Zagreb, str. 44-46.

²⁸ Димитријевић, С., 1958, *Страни капитал у привреди бивше Југославије*, Нолит, Београд, стр. 208.

²⁹ Куколеча, С., 1956, стр. 201.

³⁰ Петровић, П., 1929, “Наш индустријски протекционизам”, *Летопис Матице српске*, год. СШ, св. 3, стр. 432.

³¹ Mihailović, K., 1990, *Regionalna stvarnost Jugoslavije*, Ekonomika, Beograd, str. 112. Такође: Крмпотић, М., 1935, “Година 1934. у привредном и социјалном животу”, *Социјални архив*, Београд, бр. 1-2, стр.10.

је, поред извозних царина, била оптерећена значајним порезима и неравномерно. Тако је, на пример, пореским разрезом 1921/22. год. посед од 6,5 ха у Србији био оптерећен за 14% више него у Хрватској и Славонији а за 3,16 пута више него у Словенији.³² Анкетна комисија Скупштине Југославије за изјадначење закона из 1922. утврдила је “да за један хектар зиратног земљишта сума државних пореза и приреза износи: у Словеначкој динара 4,55 у Хрватској и Славонији 5,56, у Срему 9,82, у Босни и Херцеговини 9,71, у Србији 10,53.”³³ Каснијом економском политиком (после 1925. године) ови регионални порески диспаритети су, у великој мери исправљени (што се види из табеле 3). То су били, пре свега, изнуђени потези због наступајуће аграрне кризе, која није била локалног већ глобалног карактера. Она се огледала у неколико чињеница. Прво, цене пољопривредних производа падале су у целој Европи, с тим да су оне у Краљевини у 1925. године у односу на 1923. пале за 20,2 индексна поена, друго, у исто време су пале цене индустријских производа за 6,4 индексна поена,³⁴ и треће, извоз пољопривредних производа у 1926. у односу на 1925. опао је за 12,4%.³⁵

Највеће оптерећење сељаштва у апсолутним вредностима имамо у Војводини, затим Хрватској и Славонији а најмање у Далмацији и Босни и Херцеговини. Велико оптерећење сељаштва у Словенији настаје, пре свега, због “бановинских даћа”, које су далеко највеће у држави.³⁶ Пореска оптерећења сељаштва, као што видимо из приложених података, после извршене пореске ревизије су: прво, највећа у Војводини, и друго, остала и даље велика, јер се порез у великој мери плаћао по хектару а не по оствареном дохотку. То значи да су већи терет носила сељачка домаћинства из мање развијених крајева. Велика пореска оптерећења сељака, на једној, и због великих царина, скупе пољопривредне машине и алати, с друге стране, произвели су одлив нето акумулације у развијена подручја и онемогућили модернизацију српског села. Посебан проблем причињавале су неродне године и ниске цене пољопривредних производа, не само код нас него и на светском тржишту (на пример 1932-1936) а држава је узимала своје. То се огледа у следећој чињеници: цене ратарских производа 1934. пале су на 51,6 индекских поена; а цене стоке 1935. на 55,6 индекских поена у односу на 1926. годину. У исто време *најнижи* пад некартелисаних индустријских производа био је 1936 (на 62,1 инд.

³² Исић, М., 1995, *Сељаштво у Србији 1918-1925*, стр. 171.

³³ *Политика*, 10. 2. 1922. Нав. према: *Истина о Економској подлози хрватског питања*, 1940, стр. 122.

³⁴ Stajić, S., 1959, *Nacionalni dohodak Jugoslavije 1923-1939 u stalnim i tekućim cenama*, Ekonomski institut NR Srbije, Beograd, таб. 5.

³⁵ *Stistički godišnjak Kraljevine Jugoslavija za 1931*, str. 208-209.

³⁶ Крстић, Ђ., 1934, *Два актуелна аграрна проблема*, Сарајево, стр. 104.

поена) и картелисаних 1931 (на 89,6 инд. поена), такође у односу на 1926. Годину.³⁷ Односно, пад цена пољопривредних производа био је знатно оштрији, пошто су у 1934. у односу на цене из 1923. године пале на 36,9 индексна поена.³⁸

Следећа погодност за индустрију биле су државне субвенције које су повремено давале појединим гранама или предузећима, према неким подацима претежно из западних региона.³⁹ Све те мере, које више које мање, пресудно су утицале на стопу привредног развоја региона. Истовремено влада у Београду двадесетих година ликвидирала је одељења Министарства трговине и индустрије у Загребу, Љубљани, Сарајеву и Сплиту. Та одлука је наишла на знатне отпоре тамошњих економских субјеката.⁴⁰ То је значило да влада, на једној страни, централизује управу, а на другој, ту централизацију плаћа тиме што даје многе погодности индустрији сконцентрисаној у западним регионима а на рачун пољопривреде и производње сировина.

Мере економске политике након уједињења нису ишле у правцу да се обнови или олакша обнова за време рата готово уништене српске привреде, већ томе насупрот су, као што видимо, ишле у правцу задовољавања потреба чиновништва, с једне, и плаћања “цеха” уједињења, с друге стране. То значи, због сталних и разних захтева из североисточних покрајина влада ради смањења тензија и мира у кући попушта и удовољава њиховим најчешће економским захтевима – а то је морао неко да плати. У исто време индустрија и поред надпросечне заштите и иностраних улагања није успела знатно да поправи своје учешће у националном доготку. Тако се, на пример, ућешће индустрије и рударства у националном доготку попело се са 17,0% у 1923. на 21,1% у 1939. години.⁴¹ Кључни узрок томе био је недостатак конкуренције, пре свега, због високих царинских заштита, па самим тим и већ поменути ниске стопе нето инвестиција. Већем индустријском развоју није могла допринети ни скромна фискална политика, за разлику од оне после Другог светског рата, а која се кретала на нивоу испод $\frac{1}{4}$ укупног националног доготка.⁴² Није с горег напоменути да је после укратко изложене економске политике учешће Хрватске и Словеније 1939. године у индустријској произ-

³⁷ Види: Куколеча, С., 1956, стр. 25.

³⁸ Stajić, S., 1959, tab. 5.

³⁹ Од 1922 до 1939. држава је бродарству дала 975 милиона динара субвенција. Види: *Истина о Економској подлози хрватског питања*, 1940, стр. 57.

⁴⁰ Đurović, S., 1986, стр. 67-68

⁴¹ Stajić, S., 1959, таб. бр. 6.

⁴² Stajić, S., 1959, tab. br. 6.34, str. 108.

водњи Југославије износило 52,9% (становништво 32,2%),⁴³ а све време прво хрватски и словеначки припадници националних странака, а за њима комунисти и усташе, причају причу да их поробљава и искоришћава “угњетачка нација” и “великокрпска буржоазија” или “хегемонистички и централистички Београд”, и томе слично.

Како је изгледала та “србијанска хегемонија” од стране “великокрпске буржоазије” може се најбоље видети на основу многих других чињеница. Инострани капитал у привреди Југославије 1939. године износио је 51,39%.⁴⁴ Затим, као пример, и ако се овај рад тиме неће бавити, навешћемо национални састав судија у судовима 1934. године који стоје под Министарством правде Краљевине Југославије. Од свих судија Хрвати чине 28% (удео у становништву 23%), односно касационих судија 40%, судија управних судова 34% и државних саветника 24%.⁴⁵ Такође, у “читавом низу виших државних служби, ... Хрвати учествују са 29,74%, док их у држави има 23% од укупног становништва”.⁴⁶ Учешће Хрвата међу наставницима народних, основних и виших школа је 26,1%, наставницима грађанских школа 41,4%, наставницима гимназија 27,1% и наставницима учитељских школа 28,1%.⁴⁷ У поштанско-телеграфској служби о укупно запослених чиновника и чиновника приправника православни су чинили 46,6% (учешће у становништву 48,7%), католици 50,7% (учешће у становништву 37,4%) и муслимана и осталих 2,7% (учешће у становништву 13,8%).⁴⁸ Мање-више слична је ситуација, ако изузмемо да нисмо успели пронаћи податке за војску и полицију, и кад је реч о осталим виталним државним службама.⁴⁹

На крају овог дела излагања напомињемо да је наплата пореза (општи и непосредни порези, таксе и трошарина), односно учешће по бановинама за 1939. годину изгледало је овако: Дравска 11,15%, Дринска 4,83%, Дунавска 28,63%, Моравска 5,30%, Приморска 1,99%, Савска 21,10%, Вардарска 2,80%, Врбаска 2,94%, Зетска 1,81% и Београд 19,27%.⁵⁰ Словеначке и хрват-

⁴³ Закон о петогодишњем план развита народне привреде ФНРЈ 1947-1951, 1947, Савезна планска комисија, Београд, стр. 73.

⁴⁴ Jurković, B., 1941, *Das süslandische Kapital in Jugoslawien*, стр. 441. Нав. према: Mirković, M., 1958, стр. 374.

⁴⁵ Прица, Б., 1937, *Хрватско питање и бројке*, Београд, стр. 39.

⁴⁶ Прица, Б., 1937, стр. 23.

⁴⁷ *Статистика школа под Министарством просвете на дан 15 маја 1932. год.*, Министарство просвете, Београд, 1933, Нав. према: Прица, Б., 1937, стр. 38.

⁴⁸ Прица, Б., 1937, стр. 40.

⁴⁹ Податке за војску и полицију (за сада) не поседујемо. Према неким (непровереним) подацима Краљевина Југославија имала је свега 21.000 полицајаца.

⁵⁰ *Statistički godišnjak KJ* за 1940, стр. 467.

ске земље, односно Дравска, Приморска и Савска бановина учествовале су у укупном порезу са 34,24% а у становништву 34%, односно Савска и Приморска бановина 21,09% (становништво 25,8%). Слична је ситуација и неколико година раније, наиме 1935. године од укупно наплаћених пореза, такси и трошарина у Југославији на Савску и Приморску бановину отпадало је 21,4%.⁵¹ Познато је да су у овим бановинама приходи били изнад просечних, а укупна пореска оптерећења, кад је реч о хрватским бановинама исподпросечних, а кад је реч о хрватским и словеначкој бановини узето скупно пореско оптерећење на просеку земље а приходи изнад просека. На основу изложеног више је него видљиво да многе оптужбе на рачун Београда нису имале реалну подлогу, како тада тако, сви су изгледи, и касније. Њихов основни мотив је, пре свега, политичке природе: прво, као притисак на централну власт ради бољег позиционирања, како сопственог тако и свог регијона, и друго, ширење незадовољства и убирање поена међу својим становништвом и припрема за неко будуће отцепљење.

* * *

Одмах након ослобођења земље, уз помоћ совјетске армије, и након победе комуниста успостављена је нова власт. Она је на самом почетку показала своје право лице. Завела је, и пре формалног устоличења, невиђен терор у целој земљи. С тим да је у Србији, сви су изгледи, био најжешћи. У том терору од октобра 1944. до маја 1951. у целој земљи (Југославији), према изјави Александра Ранковића у Савезној скупштини, ухапшено је 3.777.776 лица, од којих је сваки трећи био непунoletан. По његовој нешто каснијој изјави 49% било је невино. Истовремено у Србији је побијено више десетина хиљада људи. Само у Београду од октобра до децембра 1944. године убијено је, према проценама, између 13.000 и 30.000 људи.⁵² (Жртве црвеног терора у Србији ни дан данас нису пописане а камо ли рехабилитоване.) У том терору потпуно је обезглављена научна, културна и економска елита Србије. Имајући у виду структуру комунистичке власти и начин одлучивања до терора није могло да дође без наређења с највишег њеног врха. Сврха терора била је двострука: прво, обрачун с политичким противницима и неистомишљеницима и њихова ликвидација, и друго, утеривање страха у кости народу и осујећивање евентуалног сутрашњег и најмањег отпора новој власти и намераваним и припремљеним политичко-економским и друштвеним променама. (Освета због фрустрација комунистичког пролетеријата, због њиховог дојучерашњег

⁵¹ Прица, Б., 1937, стр. 52.

⁵² “Дража Михаиловић – квинслинг или борац против окупатора?”, *Историја 20. века*, стр. 191-193.

маргиналног положаја, или појединачна освета само је успутна, али не безначајна, појава.) Тек након започињања и устоличења терора комунисти су могли организовати и спровести изборе, односно гласање с тзв. ћоравим кутијама, на којима ће учврстити власт, чиме су се створили неопходни услови да се спроведу касније мере економске политике.

После учвршћења комунистичке власти – када је реч о економским односима између региона, односно република и покрајина, о чему је, пре свега, овде реч – у глобалним цртама настављена је као и пре рата, али сада из других разлога, готово иста политика. Наиме, разним мерама економске политике, односно путем политике цена, царинских стопа, кредитне, монетарне и фискалне политике и обавезним откупом пољопривредних производа наставља се, али у знатно већој мери, преливање дохотка из региона у регион (републике и покрајине), с једне, и унутар самих региона, с друге стране. То преливање зависило је не само од политичке и идеолошке опредељености партијско-државног руководства већ и од појединачне моћи и републичке припадности кључних актера у савезној власти,⁵³ односно “кадрова”, како се то тада говорило.⁵⁴

Сада се поново на рачун акумулације из пољопривреде и помоћи иностранства (а касније и кредита) све више улаже у индустрију северозападних република. Овог пута под новим мотивом: да ће оне, због повољније привредне структуре, односно већег учешћа индустрије у друштвеном производу (што је било тачно), с једне, и због тога што је за време рата (због сарадње с окупатором) у великој мери била сачувана њихова индустријска постројења и инфраструктура, с друге стране, оне бити “локомотива развоја” целокупне југословенске привреде.

Ратна штета начињена Југославији, према извештају Државне комисије, процењена је на 9,1 милијарди долара по ценама из 1938. године, што је представљало 17% губитака осамнаест савезничких земаља без СССР-а. Истовремено ратна штета начињена индустрији Србије чинила је око 58% штете нанете индустрији Југославије.⁵⁵ Слично је било и са саобраћајним средст-

⁵³ Навешћемо један од бројних примера. Приликом расправе на седницама Привредног савета под руководством Б. Кидрича о испуњењу плана обавезног и слободног откупа представници Србије су далеко горе прошли од представника Хрватске и ако су план откупа далеко више испунили. *Записник са седнице Привредног савета од 22. јула 1946.* А(рхив) Ј(угославије), сиг.40-2-5, док. бб. Вид. опширније: Ђорђевић, М., 2000, *Седам левих година*, Наш Дом, Београд, стр. 97-99.

⁵⁴ Успех региона зависи од политичког утицаја региона у централној влади и од регионалне ефикасности. Види: Оцић, Ч., 2003, *Увод у региономику*, стр. 62.

⁵⁵ Ђорђевић, Ж. и Мijatović, В., 1990, *Preseljenje industrije Srbije od 1948. do 1953. godine*, Ekonomski institut, Beograd, str. 12.

вима, рударством и инфраструктуром. Укупна вредност немачких репарација које је Југославија примила износила су 36 милиона долара из 1938. год., што се сматра $\frac{1}{4}$ вредности бабра однесеног за време окупације из Бора.⁵⁶ А како су средства из репарација и реституције рапорешивана видећемо нешто касније. С тим да је Јосип Броз опростио “25 милиона долара репарација братској Бугарској Републици”,⁵⁷ који су припадали Србији и Македонији, јер је ратна штета направљена на њиховој територији. На тај начин се, нарочито после 1945. године, под велом приче, час о братству и јединству, а час о српском “хегемонизму” и остваривању “познатих” предратних “српских империјалистичких” интереса, све се више повећава предност северозападних република у односу на остале, а посебно најмање развијене.

Акумулациона основа пољопривредних регија, а пре свега Србије, након 1945. одсечена је, као што смо казали, мерама економске политике. То је све учињено јер би, по Кардељу, високе цене пољопривредних производа “на селу изазвале стагнацију, а не напредак”.⁵⁸ Мере економске политике, сажето речено, заснивале су се на следећем:

1. Посебно је важно нагласити да је на самом почетку преузимања власти преливање дохотка чињено директно. О томе најбоље говори чињеница да је до краја 1952. год. једини извор финансирања кључних инвестиционих објеката без обавезе враћања био федерални буџет. (Касније је то настављено много финијим мерама.) Један од начина који говори како је то чињено јесте Закона о уређењу и деловању кредитног система (члан 7) којим је предвиђено да “уколико кредитна средства прикупљена на територији једне федералне јединице прелазе потребе те јединице одређене планом вишак ће се употребити на подмиривање кредитних послова слабијих федералних јединица”. Наравно, утврђивање “потреба” и ко је “слабији” а ко “јачи” одређивано је арбитрарно.⁵⁹ Као што је и скупштина била права фарса.⁶⁰ Преливање дохотка почело ју у пољопривреди, односно одмах по преузимању власти. Привредни савета на чијем је челу био Андрија Хебранг донео је одлуку да до 1. новембра 1945. године Војводина отпреми у Хрварску осам хиљада вагона пшенице и кукуруза, у БиХ девет хиљада вагона, Словенију пет хиљада

⁵⁶ *Ibidem*, стр. 19.

⁵⁷ *V конгрес Комунистичке партије Југославије*, 1948, Култура, Београд, стр. 151.

⁵⁸ *Комунист*, бр. 5-6, 1953.

⁵⁹ А(рхив) Ј(угославије), “Прва седница Привредног савета “, 6. и 8. октобар 1945, 40/Ф2-4.

⁶⁰ Борис Кидрич ће то индиректно признати у Народној скупштини приликом изгласавања првог Петогодишњг плана: “Другови народни посланици, ми већ од јануара радимо и градимо по плану”. Kidrič, B., 1985, *Sabrana dela*, t. V, стр. 62.

вагона, Македонију пет хиљада вагона и у Црну Гору четири хиљаде вагона.⁶¹ Истовремено након завршетка рата формиран је 7. 6. 1945. године, Фонд за обнову земље којим је прво руководио Привредни савет а затим Савезна планска комисија. Фонд је пуњен од приспелих репарација, продаје УНРРА-ине помоћи, ратног плена, замене новца, и сл. Он је одобравао зајмове на 20 година с 2% камате. Од његовог настанка до половине фебруара 1946. одобрени су дугорочни зајмови у вредности од једну милијарду динара. Учешће Србије у том зајму без Београда је 25% (становништво, такође без Београда, 39,3%), Хрватске 22% (становништво 23,3), Словеније 12% (становништво 8,9%) Босне и Херцеговине 20% (становништво 16,6%) Македоније 8% (становништво 7,6%) и Црне Горе 8% (становништво 2,5%).⁶² Учешће Србије не само да је исподпросечно према њеном учешћу у становништву и без чињенице да је она заједно с Босном и Херцеговином претрпела далеко највећа ратна разарања. Изложени подаци, такође, говоре да су сва остала изнадпросечна одобрења кредита била искључиво на њен рачун. Следећи пример како је функционисало преливање дохотка говори чињеница да је на основу познате одлуке о “нивелација цена пшенице и брашна” из 1946. године вршене уплате из Србије и Хрватске на рачун у ту сврху основаног Савезног фонда. Одмах затим су из њега вршене уплате Словенији, Црној Гори и “Зони Б”.⁶³ Будући да је снабдевање било централизовано у Словенији су се “досетили” и издали 1945. више карата за снабдевање него што је имала становника. Уз помоћ на овај начин формираних “мртвих душа” брашно и вариво је у децембру бесправно примало 175.000 лица, а масноће 230.000.⁶⁴ Оваквих и сличних примера било је на претек, зато их је непотребно више наводити, посебно ако знамо да су те мере биле уграђене у новопрокламовану комунистичку матрицу.

2. Одмах након завршетка рата заведена је прво реквизиција а затим насилан (обавезан) откуп “пољопривредних вишкова” по ниским ценама који је важио све до 1952. године. Први обавезан откуп жита завела је у Срему 1920. године влада Љубе Давидовића.⁶⁵ Обавезан откуп завели су у својој окупационој зони и Немци 1941. који је трајао све до краја окупације. На окупираном подручју Србије и Баната требало је током 1941. принудно да се

⁶¹ Ђорђевић, М., 2000, стр. 80.

⁶² Ђорђевић и Мijatović, 1990, стр. 28.

⁶³ Реч је о наредбама Привредног савета савезне владе и Савезног уреда за цене. *Службени лист ДФЈ*, бр. 87/45 (9. 11. 1945.). Нав. према: Obradović, М., 1995, “*Narodna demokratija*” i *Jugoslavija 1945-1952*, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd, стр. 66.

⁶⁴ Kidrič, В., 1985, *Sabrana dela*, том IV, I С “Komunist”, Beograd, стр. 479.

⁶⁵ Види: *Трговински гласник*, 11. 1. 1920; *Село*, 18. 1. 1920.

откупи 34.000 вагона пшенице, а током 1942. 32.000 вагона пшенице, 60.000 вагона кукуруза и 9.000 вагона ражи, овса и јечма. Касније под обавезан откуп потпадало је и месо и ракија.⁶⁶ После Другог светског рата откуп је прво заведен у Србији, коју је и највише погодио, да би се убрзо проширио на целу земљу.⁶⁷ *Србија је у укупној производњи житарица у периоду 1947-1951. учествовала са око 60% али је давала, зависно од године, између 70-80% укупно "откупљених" количина у Југославији (учешће у потрошњи око 42%).* Готово да је идентична ситуација кад је реч о откупу осталих пољопривредних и сточарских производа. Обавезан откуп је обављан уз до тада невиђен терор који се састојао од разних видова понижења и малтретирања сељака, који се кретао на пример од чупања бркова, премлаћивања, терања србијанских домаћина да јавно изјављују "ја сам шпекулант", и слично, па све до хапшења. Поред тога, терана су деца да денуцирају родитеље. Откуп је, кад је реч о Србији, све време његовог трајања (1946-1952) више личио на послератну реквизицију (и освету) победника него на откуп. Том приликом је судски и административно кажњено, према конзервативним проценама, *најмање 100.000 српских домаћина (само је кроз КПД Забелу до средине 1951. прошло 86.000 "житара").*⁶⁸

Малтретираних и кажњених на локалном нивоу као и оних који нису формално правно кажњени али су прошли разне облике тортуре броја се не зна. Најчешће казне, поред лишавања слободе, биле су лишавање слободе с принудним радом, принудни рад, новчане казне, заплена пронађених "вишкова" и конфискација имовине. С тим да су у пакету ишле по неколико казни. Осуђени "житари" коришћени су као бесплатна радна снага на грађевинским објектима, путевима, у рудницима, ... Од укупно кажњених у Југославији због откупа до јуна 1946. на Србију је отпадало 87% (становништво 41,1%). Кажњавање је најчешће било због неиспуњавања откупних обавеза, које су најчешће биле изнад могућности сељака. То је не само у политичком и пропагандном дискурсу него и формално "правно" бивало окарактерисано као "шпекулација" и "саботажа" народне власти.⁶⁹ Они су најчешће били "злочинци који врше утају вишкова". У Хрватској су проглашавани за "мачековце", а у Србији за "четнике". Откуп је, такође, комбинован с тзв. везаном трговином, везаним откупом (трампа), контрахирањем (уговарање производ-

⁶⁶ Jovanović, Ž., 1994, "Poljoprivreda Srbije u ratu 1941-45.", u: *Srbija u modernizacijskim procesima XX veka*, str. 144, 148.

⁶⁷ Уредба о откупу и промету хлебног жита за економску 1945/46. годину, *Службени лист ДФЈ*, бр. 13/45 (6. 8. 1945.).

⁶⁸ Павловић, М., 1997, *Српско село 1945-1952. Откуп*, Институт за савремену историју, Београд, стр. 121-156 и 390-397.

⁶⁹ Павловић, М., 1997, *Српско село 1945-1952. Откуп*, стр. 121-156.

ње уз откуп углавном индустријског биља) и кроз ушур. Везана трговина је у суштини значила да су сељаци били принуђени да купују неопходне индустријске производе и робу широке потрошње по нешто нижим (прописаним) ценама од тржишних новцем или боновима добијеним из обавезног откупа који су предавали држави по нижим ценама,⁷⁰ што се претварало у супротност јер тих производа на тржишту није било, па су те производе на слободном плаћали знатно скупље. Када се све узме у обзир преко обавезаног откупа нова власт заводи терор. Откуп, а самим тим и терор, био је нарочито немилосрдан у Србији, због којег су многа пољопривредна домаћинства остала без семена за нову сетву а често и гладна.⁷¹ Истовремено тако откупљено жито извозило се или слало као хуманитарна помоћ у Пољску, Чехословачку, Румунију, Бугарску и Албанију.⁷²

3. Насилна колективизација, по совјетском моделу, масовније је почела да се спроводи 1947. године, а интензивира се из идеолошких и политичких разлога после резолуције ИБ-а 1948. Она се, такође, спроводи уз појачан терор. Петоструко повећање Сељачких радних задруга у 1949. години у односу на 1948. (од 1.217 на 6.328) довело је до тога да је 1949. засејано мање око пола милиона хектара ораница.⁷³ Имања, посебно воћњаци и виногради, који су ушли у састав СРЗ просто су уништавана, што из небриге а што из зависти сиротиње која је ушла у задруге. Ништа није боље прошла радна стока и механизација. Затим задружна имања су, и поред веће механизованости, давали мањи принос по хектару од приватних. Мотивација за рад била је никаква.⁷⁴ Колективизација је посебно погодила Војводину и то пре из политичких него идеолошких разлога. То доказује чињеница да није равномерно погодила све регионе. У Војводини је била знатно већа него, на пример у регио-

⁷⁰ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 12/48.

⁷¹ То је описано у књигама Младена Маркова: *Истеривање Бога и Приче са села*. У 1946/47 години сељацима у централној Србији је недостајало од процењених количина 63.914 вагона жита за семе и за исхрану стоке и људи (50%), на Космету 5.616 вагона (30%) и у Војводини 19.247 вагона (20%). *Откуп пољопривредних производа у НР Србији*, 1950, Економски институт НР Србије, Београд.

⁷² Види: *Сељачка борба*, 28. 8. 1947. (говор Јосипа Броза); *Борба*, 30. 9. 1950. (говор Јосипа Броза); Ђорђевић, М., 2000, 93-94.

⁷³ Bilandžić, D., 1985, *Historija Socijalističke federativne republike Jugoslavije 1918–1985*, Školska knjiga, Zagreb, str. 130-131.

⁷⁴ У Барањи на пример: ратарски радник био је четири пута мање награђен од службеника задруге. Види: Јуриша, С., 1973, *Аграрни односи у Барањи 1945-1953*, Осијек. Нав. према: Bilandžić, D., 1985, str. 161.

ну који се у извесној мери може упоредити с њом, у Славонији.⁷⁵ Она је још више уништила ратом опустошену пољопривреду. Може се рећи да је колективизација уз насилан откуп десетковала пољопривредну производњу у целој земљи, што је изазвало глад. Власт на то одговара повећаном пропагандом и терором.

4. Непосредно након доласка комуниста на власт уводе се депресиране цене пољопривредних производа. Владајућа номенклатура из Србије тога је била потпуно свесна, пружала је извештај отпор, али то ништа није вредело.⁷⁶ Тај отпор је био слабашан због нејединства и страха за сопствене положаје. Уз помоћ разлике између светских и домаћих цене пољопривредних производа произвођачи хране су, по Светозару Вукмановићу Темпу, само у 1953. години изгубили 55 милијарди динара. Од тога српски сељаци 36 милијарди динара (65,4%), а на пример словеначки 0,9 милијарди, односно 40 пута мање.⁷⁷ (Тим средствима је, као што ћемо видети, финансирана индустријализација земље, а нарочито северозападних региона.) То се чини из више разлога: прво, идеолошког – борбе против “кулака”, друго, политичког – јер се они производе претежно у Србији, и треће, ради прехране нагло и вештачки нараслог радништва и чиновништва. Сваки трећи запослени у државном сектору 50-тих година је административни радник (припадници и симпатизери комуниста). Они су, у односу на сељаштво, били повлашћени на разне начине, почев од ниских цена пољопривредних производа, преко ниских станарина, до ниских тарифа саобраћајних услуга, регреса за годишњи одмор, летовања и разних других посредних давања. О разним привилегијама⁷⁸ и пљачкама уметничког блага “на реверс”⁷⁹ од стране владајућег комунистичког слоја, како тада тако и касније, прво, није предмет овог рада, и друго, излишно је говорити.

⁷⁵ Архив ЦКСКЈ, Фонд Бориса Кидрича, кутија 13. Види: Obradović, M., 1995, стр. 257.

⁷⁶ То потврђује следећа чињеница: Учесници Пољопривредне конференције одржане крајем јула и почетком августа 1945. године подржали су ставове министра пољопривреде Васа Чубриловића “да су садашње нормиране цене пољопривредним производима далеко испод производних трошкова” и да “постоји велики несразмера на штету сељака између нормираних цена пољопривредних производа и ...производа које сељак купује”. Архив Југославије, сиг. 4-2-26, док. бб. Нав. према: Ђорђевић, М., 2000, стр.73.

⁷⁷ *Комунист*, бр. 7, 1953.

⁷⁸ Vuković, S., 1994, *Pokretljivost i struktura društva*, IKSI, Beograd.

⁷⁹ Живковић, М. – Тодоровић, М. М., 1995, *Крађа културног и националног блага Југославије*, Београд-Горњи Милановац.

5. Уситњавање средњих поседа (крупни су били уситњени аграрним реформама спроведеним између два рата) обављено је аграрном реформом из 1945. год., која је највише погодила Војводину, уништено је и оно мало тржишно способних и опредељених произвођача, који су имали значајније тржишне вишкове. На Србију је отпало 47,2% (на Воводину 42,7%) укупних површина захваћених овом аграрном реформом.⁸⁰ Тиме је у Србији, поред других узрока (на пример деоба домаћинстава), повећан број поседа у 1947. у односу на 1931. за целих 27%, који су још више уситнили и онако мало пољопривредно газдинство. Аграрном реформом из 1953. године још је више уситњен пољоприврени посед, а “вишкови” обрадивих површина додељени су задругама које су га већином давале у закуп, чиме је обезбеђена синекура партијским кадровима који су остали без посла после распуштања Сељачких радних задруга. Кад је реч о државним пољопривредним добрима, њихови губици у 1954. години износили су 1,7 милијарди динара.⁸¹

6. Цене стратешких производа, енергената и сировина, формирају се арбитрарно и тако да погодују појединим регионима/републикама, најћешће Словенији. Тако, на пример, цена електричне енергије је била за Словенију 1,40 дин. за Хрватску 1,95; за Србију 2,0 и за Босну и Херцеговину целих 3,5 динара.⁸² Потпуно је другачије било кад је реч о сировинама а нарочито о пољопривредним производима, посебно житарицама. Они су били јефтини: прво, зато што се претежно производе у Србији; друго, зато што их претежно производе “народни непријатељи” – “кулаци”; и, треће, зато што је требало уз што мање трошка нахранити нагло и енормно повећано непродуктивно становништво (војску и чиновништво). Истовремено годишњи план за електрификацију земље за 1946. годину који је располагао са 491,8 милиона динара (који је иначе премашен у првој половини године) овако је расподељен: Словенија 32,17%, Србија 24,40%, Хрватска 21,06%, БиХ 18,71%, Македонија 2,64% и Црна Гора 1,02%.⁸³

⁸⁰ Гаћеша, Н., 1984, *Аграрна реформа и колонизација у Југославији 1945-48*, Нови Сад, стр. 199.

⁸¹ *Стање пољопривреде и задругарства и перспективе њиховог развоја*, 1957, Савезна народна скупштина, Београд, стр. 10 – 12.

⁸² *Седнице Централног комитета КПЈ 1948-1952*, 1985, прир. Б. Петрановић и др, Комунист, Београд, стр. 148.

⁸³ “Предлог председника Савезне планске комисије Андрије Хебранга, о изради програма и плана обнове и изградње привреде и расподеле кредита према привредним гранама”, Београд, КМЈ III-1/3. Нав. према: Obradović, 1995, str. 215.

7. Србији је као дојучерашњем “хегемону” и “експлоататору” – по комунистичкој, усташкој и пропагандној матрици Хрватске сељачке странке⁸⁴ – у првом петогодишњем плану 1947-1951. наметнута најнижа стопа привредног развоја. Планирани годишњи удео вредности инвестиција за остала подручја одређен је искључиво на штету Србије, зато што се Србија, по Андрији Хебрангу, због својих хегемонистичких тенденција између два рата најбрже развијала⁸⁵ (што је као што смо видели, било апсолутно нетачно). Удео републичких инвестиција по том плану требало је да износи: за Србију 27,1% (становништво 41,1%), Хрватску 25,4% (становништво 23,3%), Словенију 10,1% (становништво 8,9%), Босну и Херцеговину 24,8% (становништво 16,6%), Македонију 8,0% (становништво 7,6%) и Црну Гору 4,4% (становништво 2,5%).⁸⁶ То је за Србију, и поред тога што је претрпела далеко највећу ратну штету, значило смањење инвестиција у односу на просек за више од трећине (34,1%).

8. Нешто касије, прво 1957. а затим 1965.⁸⁷ (што је настављено све до 1990. године, односно до почетка разбијања/распада Југославије) централна Србија је проглашена за развијено подручје и ако је, пре свега, због ратних разарања и дотадашње економске политике, била испод просечног нивоа развијености Југославије. Заправо, индекс развијености централне Србије у односу на Југославију износио је: 1947. – 100,5; 1955. – 85,7; 1965. – 94,9; 1970. – 96,6 и 1975. – 92,2%.⁸⁸ (То значи да је кључно заостајање Србије, као што смо видели, остварено у првом Петогодишњем плану. Када су југословенском привредом руководили Хебранг и Кидрич.) Зато је Србија по том основу за развој неразвијених подручја (касније република и покрајину Косово и Метохију) издвајала значајне суме новца а у неким годинама и преко половине нето остварене акумулације.⁸⁹

9. Следећи, или пре би се могло рећи први, проблем нове власти избио је приликом расподеле УНРРА-ине помоћи, која је износила близу 400 милиона долара, што је данас, приближно, 2 милијарде долара,⁹⁰ и утврђивања

⁸⁴ Вићанић, Р., 1938, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, изд. Владко Маћек, Загреб.

⁸⁵Из Експозеа Андрије Хебранга поднетог Народној скупштини приликом усвајања Закона о петогодишњем плану 26. 4. 1947, у: *Закон о петогодишњем плану развоја народне привреде ФНРЈ 1947–1951*, стр. 32-33.

⁸⁶ *Закон о петогодишњем плану ...* стр. 32-33 и 73.

⁸⁷ *Службени лист ФНРЈ*, бр. 52/57 и *Службени лист СФРЈ*, бр. 8/65.

⁸⁸ Осић, Џ., 1986, *Nacionalna ravnopravnost i regionalni razvoj*, IEN, Beograd, стр. 26 (tab. 6)

⁸⁹ Михаиловић, К., 1990, стр. 133.

⁹⁰ Ђорђевић и Мijatović, 1990, стр. 21.

цена пшенице. По оба ова основа Србија је била оштећена. Зато је (да би се скршио отпор новој власти) њеном политичком руководству препоручено (читај: наређено) да се у њој морају “политички мобилисати све снаге”,⁹¹ којима се није смело супротставити. То је познати еуфемизам који је практично значио завести терор у сваком селу и засеоку – што се и догодило. Супротстављање зацртаним мерама није проуроковало само губљење положаја већ и угледа, части а често и породице. Прокламоване и заведене мере уједно су показале неколико ствари: прво, изазвале су међусобне сукобе између републичких партијских руководства (који је тада назван “републиканизам”); друго, наговестиле су каснији след догађања; и, треће, на делу су показале шта у основи доноси будућа партијска држава на економском, политичком и културном плану. Готово иста економска политика ће се наставити и касније. Примера има на претек, а илустрације ради навешћемо само један. Од 4 милијарде тадашњих динара америчке помоћи из 1951. год. 42,3% распоређено је републикама по следећој квоти: Србија 32,7% (становништво 41,1%), Хрватска 27,2% (становништво 23,3%), Словенији 14,1% (становништво 8,9%), Босна и Херцеговина 12,5% (становништво 16,6%), Македонија 9,5% (становништво 7,6%) и Црна Гора 4,0% (становништво 2,5%).⁹² Затим, америчка помоћ, током 1951. године, у укупном снабдевању масноћама учествовала је за: Југословенску армију 81,3%, БиХ 74%, Македонију 73,2%, Словенију 70%, Црну Гору 67%, Хрватску 60,3% и Србију 55,1%.⁹³

10. Увезена роба, без обзира да ли је задовољавала потребе становништва или индустрије, дељена је од стране Планске комисије (у недостатку тржишних механизма) арбитрарно по, најблаже речено, чудним критеријумима и без икаквог плана. (Или је баш такав план намерно скројен.) Због тога је дошло до сукоба између републичких руководства, који су остали, као и многи други сукоби, иза затворених врата. Тако, на пример, марта 1949. год. увезено је 2.000 тона масноћа. Оне су подељене на следећи начин: Словенији 484 тоне, Хрватској 150 тона, Босни и Херцеговини 437 тона, Македонији 167 тона, Црној Гори 57 тона и Србији 27 тона. Србији је одређено да своје потребе, као и потребе Југословенске армије, треба да задовољи, као и у многим другим приликама, како се то тада говорило “појачаним”, а то значи насилним, откупом.⁹⁴

⁹¹ Архив Југославије, “Прва седница привредног савета”, 6. и 8. 10. 1945, 40/ф2-4. Види: Obradović, M., 1995, 216-217.

⁹² Obradović, M., 1995, str. 187.

⁹³ *Ibidem*, str. 188.

⁹⁴ Архив ЦКСКЈ, Фонд Бориса Кидрича, зап. бр. 321/XIV кутија 1. Нав. према: Obradović, 1995, str. 248.

Одмах након Резолуције ИБ-а 1948. године долази до масовних хапшења, која су најчешћа била у Црној Гори и Србији. Према неким проценама тада је било ухапшено и стрпано у затворе око 55.000 људи.⁹⁵ (И најмање значајном потезу комуниста на политичком или економском плану претходила су, као систем застрашивања, масовна хапшења.) Затим се, под изговором страха од совјетске опасности, из Србије, односно Војводине и централне Србије, демантирају индустријска постројења и селе за Хрватску, Словенију, Босну и Херцеговину, Црну Гору, па чак и Албанију. Да би се донекле закамуфлирале ствари у тој општој претумбацији индустријских постројења, посебно машина добијених из репарација и реституције, понешто од истих допремано је и у Србију. Непотпуни подаци говоре да је из Србије од почетка 1948. до половине 1952. године отишло 44,2% више (по тада процењеној вредности) машина него што је дошло.⁹⁶ С тим да с индустријским постројењима, посебно из Београда, сељена и висококвалификована радна снага и стручњаци. Они су у то време (непосредно након рата) били више него ретки ресурси.⁹⁷ Да је реч о сумњивом изговору говори неколико чињеница: прво, када је та “опасност” касније престала, постројења нису враћена, или пак надокнађена; друго, и после престанка “опасности” настављено је сељење, у то време, перспективних индустријских грана (пример авио-индустрије);⁹⁸ треће, када је прво за време обарања два америчка авиона од стране наше војске и друго за време Тршћанске кризе та опасност запретила западним деловима земље није поступљено идентично (с обе стране границе били су концентрисане значајни војни ефективи); четврто, постојала је забрана за подизање нових индустријских погона у северној српској покрајини – Војводини;⁹⁹ пето, нека предузећа из Србије брисана су са списка која су радила за потребе војске и

⁹⁵ “Тих година је на разне начине терорисано – хапшењем, батинањем, избацавањем с посла и из станова, присиљавањем супружника на развод и на промену места боравка, приморавањем на промену места занимања и на јавну самокритику, итд. најмање милион, а на сасвим кратко и дуже време затварано, можда две стотине до две стотине педесет хиљада људи.” Драгослав Михаиловић, *Голи оток*.

⁹⁶ Има примера да многе демонтаже постројења нису ни забележене (на пример четири млина из Ковина који се нигде не помињу). Ђорђевић и Мijatović, 1990, стр. 42–58 и 197–199.

⁹⁷ Као пример можемо навести да је само од јануара до краја марта 1951. из *Икаруса* отижао 151 радник. Види: Жутић, Н., 2002, “Пресељење (уништење) српске авио-индустрије 1952-1961. – Пример Икаруса”, *Историја 20. века*, год. XX, бр. 1, стр. 116.

⁹⁸ Жутић, Н., 2002, стр. 115-131.

⁹⁹ Михаиловић, К., 1990, стр.120-121.

њихови програми, који су имали колико толико дугу традицију, додељивани другим (новоподигнутим) фабрикама у “сигурним” крајевима земље (што је у то време значило остајање без посла и сељење стручне радне снаге или неизвесну преоријентацију);¹⁰⁰ и, шесто, стварне намере комуниста потврдио је, као што смо видели и пре ове “опасности”, први петогодишњи план из 1947. који је предвидео успоренији привредни развој Србије, којој је, заједно са Словенијом, одређена најнижа стопа раста индустријске производње и најнижа стопа раста инвестиција по становнику.

То значи да је учешће Србије у индустријској производњи Југославије, по овом плану, требало да се смањи од 38,04% из 1939. године на 32% у 1951. години.¹⁰¹ То је готово постигнуто (32,8%) већ 1950. године. Заправо, учешће Србије у индустријској производњи Југославије за те четири године смањено је за 13,8 процентних поена. Истовремено учешће Словеније и Хрватске узетих заједно, у истом периоду, порасло је за 0,6 процентна поена.¹⁰²

Набројане “мере” економске политике сачињавеле су, поред набројаног, забрану и контролу купопродаје земље (и за оне испод дозвољеног максимума), забрану куповине крупнијих пољопривредних машина и употреба најамне радне снаге на селу.¹⁰³ Мере политике креира комунистичка власт, сходно идеолошкој парадигми, с једне, и политичким разлозима (кажњавање србијанских “кулака”, “тлачитеља” и “хегемона”), с друге стране. “Кулаци” нису били само они који не испуњавају откупне обавезе, или који сеprotиве колективизацији, него и “непријатељи” нове власти. Економску политику креира и спроводи, поред Јосипа Броза, Привредни савет на чијем је челу био Борис Кидрич, затим Савезна планска комисија на чијем је челу прво био Андрија Хебранг а затим Борис Кидрич и Министарство тешке индустрије, на чијем је челу, од оснивања до гашења, био Франц Лескошек.¹⁰⁴ Нова власт је довеле до тога да је пољопривредна производња у Југославији у периоду 1946-1957 била нижа од десетогодишњег просека земље између два рата,¹⁰⁵ и

¹⁰⁰ Жутић, Н., 2002, стр. 117-119.

¹⁰¹ *Закон о петогодишњем плану развита народне привреде ФНРЈ 1947-1951*, стр. 73.

¹⁰² Јелић, М., 1953, “Индустрија НР Србије”, у: *Производне снаге...*, стр. 382.

¹⁰³ Гудац, В., 1994, “Политика комунистичке партије Југославије 1945-1953. године као фактор модернизацијских процеса на селу”, у: *Србија у модернизацијским процесима XX века*, стр.153.

¹⁰⁴ Све, по *Die Presse-y, Die Zeit-y, Frankfurter Allgemeine Zeitung-y, Neue Krönnen Zeitung-y* и др. немачким и аустријским медијима деведесетих година прошлог века, голи српски хегемонисти и србобољшевици.

¹⁰⁵ Bilandžić, D., 1985, str. 234.

поред у међувремену њене значајне механизације. Пољопривредна производња је постигла ниво из 1939. тек 1957. године. Заправо, Југославија је због ових политичких и “економских” мера од 1945. па све до 1958. године била нето увозник хране, што је оптерећивало платни биланс земље.¹⁰⁶ Обавезан откуп, колективизација и неродне године (1950. и 1952.) директно су проузроковали пад пољопривредне производње у периоду 1950-1953. по годишњој стопи 11,2%. У исто време национални доходак опадао је по стопи од 5,2%.¹⁰⁷ Имајући у виду да је у Србији учешће пољопривреде у националном дохотку било веће и смањење њеног учешћа у индустријској производњи то је и пад националног дохотка у њој био нешто већи од просека.

Мере економске политике учиниле су да је у Србији пољопривреда десеткована, с једне, и да је Србија заузела ниску стартну позицију у индустријализацији земље, с друге стране. То се касније негативно одразило на њен укупан привредни развој и константно заостајање. Комунистичка номенклатура тиме постиже три зацртана циља: прво, кажњавају српске сељаке због тихог отпора који пружају новој власти, друго, уништавају акумулацијску основу српског села, и треће, слама какав-такав отпор “зацртаној” политици од стране комунистичких кадрова у Србији. Новој власти пружан је отпор и у Хрватској, који је, такође, сламан терором.

Неке од ових мера биле су у складу с владајућом идеолошком матрицом, као што су колективизација, економско развлашћивање и кажњавање “кулака” и поражених “класних непријатеља” или по совјетском моделу скупо плаћена индустријализација и електрификација. Учешће нето инвестиција у националном дохотку у периоду 1947- 1952 износила је, зависно од године, од 21% до 29%.¹⁰⁸ (Економска ефикасност и целисходност тих инвестиција друго је питање.) Учешће домаћих средстава у тим инвестицијама обезбеђено је захваљујући преливању дохотка из пољопривреде у индустрију. То је довело до заостајања пољопривреде. Многе од ових мера имале су, пре свега, политички карактер, који је имао за циљ осујећивање развоја Србије. У политичком жаргону то се манифестовало тезом да “највећи терет треба да трпи највећи народ”, или наметнута флоскула да комунисти Србије треба да се боре “против шовинистичких и хегемонистичких тенденција и то углавном великосрпских”.¹⁰⁹ То значи кад год затреба понавља се стара комунистичка (и усташка) прича, почев од партијских конгреса и дневне штампе до званич-

¹⁰⁶ Ковач, О., 1969, “Корени дефицита платног биланса Југославије”, *Економска мисао*, бр. 1, стр. 106.

¹⁰⁷ Obradović, 995, str.144.

¹⁰⁸ Глигорић, П., 1956, “Резултати послератне привредне изградње Југославије”, у: *Развој привреде ФНРЈ*, Нолит, Београд, стр. 85.

¹⁰⁹ Из резолуције оснивачког конгреса КП Србије, 8-12. мај 1945. год.

них експозеа политичких управљача, о предратној “политици националног угњетавања” и “хегемоније”, коју је спроводила “великосрпска буржоазија”.¹¹⁰ Српска политика “националног угњетавања”¹¹¹ постаје опште место у жаргону политичара из северозападних република, ради сламања отпора, посебно кад треба донети неку одлуку која се коси са интересима Србије. То је врло блиско данашњој причи њихове (комунистичке) биолошке или идеолошке деце о српском “национализму” и српској “колективној одговорности” за распад/разбијање земље и због тог распада касније покренутих ратова. (И сада као и раније кад год затреба понавља се, у нешто измењеној форми, та стара прича.) Ту стару причу очевима је импутирала (коју су они ипак добровољно прихватили) Коминтерна а њиховој деци сада “међународна заједница”. И једни и други су је, неки за новац или привилегије а други из идеолошких разлога, више него ревносно извршавали.

Последица укратко описане економске политике је да, примера ради, Словенија четрдесетпет година касније у односу на Војводину и централну Србију има вишеструку предност. Речена предност се из године у годину стално повећавала у односу на остале регионе, нарочито неразвијене југоисточне републике и покрајину Косово и Метохију.¹¹² После почетне предности северозападних региона, стечене на овај начин, форсирају се високе цене прерађивачких производа заштићених високим царинама, који се претежно производе, или монтирају, у тим подручјима. На другој страни, у Србији и Босни и Херцеговини се интензивира рударство и граде скупа енергетска постројења (неопходна целој земљи),¹¹³ која ангажују огромна средства а малу запосленост. На трећој страни депресирају се цене пољопривредних производа, сировина и енергије претежно из југоисточних република. Нову предност Словенија стиче потписивањем Осимског споразума између Југославије и Италије. Једна од последица тог споразума је, поред разрешења ме-

¹¹⁰ Из Експозеа Андрије Хебранга поднетог Народној скупштини приликом усвајања Закона о петогодишњем плану 26. 4. 1947., у: *Закон о петогодишњем плану*, стр. 32-33.

¹¹¹ Како је изгледала та политика “националног угњетавања” најбоље се види према политици судског кажњавања. Наиме, учешће православених у укупном броју кажњених лица за десетогодишњи просек износи 48,2% (становништво 48,5%), католика између 35,9% и 48,7% (становништво 37,4%) и осталих вероисповести између 8,5% и 13,9% (становништво 14,1%). *Statistički godišnjak za 1937*, str. 356. и *Statistički godišnjak za 1940*, str. 424. (Детаљније види у табелама 4 и 5 у Прилогу.)

¹¹² Разлика у развијености (мерен друштвеним производом *per capita*) Словеније и Косова и Метохије 1948. износила је 3,4 : 1, да би она 1987. износила 8 : 1.

¹¹³ У билансу енергетских извора 50-тих Србија учествује са 37% а у коришћењу с 15%. Јелић, М., 1953, “Индустрија НР Србије”, у: *Производне снаге...*стр. 374.

Ћудржавног граничног спора с Италијом, да је велики део спољнотрговинске размене Југославије с Западом усмераван кроз малогранични промет с Италијом, од чега посебну корист (у заради и девизном приливу) има словеначка привреда.

Прерасподела богатства вршена је уз помоћ механизма економске политике који су наметани силом политичке власти. Свако супротстављање власти скупо се плаћало. Усвојене мере економске политике су се у суштини састојали у режиму “слободних цена уз царинску заштиту за производе прерађивачке индустрије”, с једне, док је “примарна производња (била) под режимом контролисаних цена и без довољне царинске заштите”.¹¹⁴ То је повећало и онако повољнији положај развијених подручја у односу на неразвијена. Готово да је идентична или слична ситуација, као што смо видели, била и између два светска рата. Само што је она сада, у комунистичкој режији, “доследније” спроведена.

Познато је да су, грубо узето, основни извори економских неједнакости у оквиру истог економског система и јединственог тржишта: различита успешност привредних субјеката, мере економске политике и степен усвојених тржишних елемената од стране економских субјеката.¹¹⁵ Наравно ту се морају додати мере локалне (регионалне) власти, близина успешнијег тржишта и развијеност локалне инфраструктуре. Нас овде, пре свега, интересују последице које производе мере економске политике централне власти. Такође је познато да је мерама економске политике прерасподела богатства лако изводљива и у тржишној а камо ли у командној економији каква је била југословенска. Ако имамо у виду да је након 1945. године политичка сфера била надређена економској отуда су механизми економске политике, односно утицаји региона у централној (савезној) влади, добијали на значају.¹¹⁶ Тим механизмима било је могуће да се константно врши прерасподела богатства у корист северозападних региона/република. Политичка елита Србије није смогла снагу, иако је за то имала више повода, за заједнички наступ како би се колико-толико супротставила прво управљачкој тројци Броз – Кидрич – Бакарић, односно у каснијем саставу Броз – Кардељ – Бакарић. Када су те оптужбе почетком деведесетих демантоване то је по ко зна који пут проглашено за српски национализам. Неодговорност политичке елите ће се наставити све до данашњих дана, односно нова власт за само три године 2001-2003 није нашла

¹¹⁴ Mihailović, K., 1982, *Ekonomska stvarnost jugoslavije*, Ekonomika, Beograd, str. 39. Такође: Mihailović, K., 1990, str. 33

¹¹⁵ Korošić, M., 1983, *Ekonomске nejednakosti u jugoslavenskoj privredi*, Liber, Zagreb, str. 10-11.

¹¹⁶ Očić, Č., 1985, *Osnovna teorijska i metodološka pitanja utvrđivanja kriterijuma i pokazatelja razvijenosti*, Institut ekonomskih nauka, Beograd.

готово ни једну тачку за заједички наступ према спољњем фактору. Последица тога, између осталог, су и сталне уцене “међународне заједнице” које се обнављају и проширују из дана у дан. Поврх тога актуелна политичка елита успела је за кратак период (2001. – 2003.) да направи спољнотрговински дефицит земље у вредности од готово 12 милијарди долара, који се наставља.

Мерама економске политике врши се тиха прерасподела националног богатства у корист једног или више региона, односно република. То се најчешће ради по следећој шеми: мере економске политике смишљане су тако да сваки пут погађају Србију (централну или целу), односно из ње извлаче знатан део нето акумулације, а наизменично, али не и обавезно, Словенију и Хрватску, наравно не по некој строго утврђеној шеми.

Тако је, примера ради, друштвени производ по становнику у 1947. години у Словенији био за 62,4% већи од оног у централној Србији, да би се у 1987. год. та разлика у корист Словеније повећала на 2,58 пута.¹¹⁷ У исто време, а у циљу оправдања каснијих сецесионистичких потеза у Словенији се, вештом пропагандом вођеном од стране номенклатуре, ствара слика: Прво, да је Словенија између два рата била под српском окупацијом, односно како каже Љубо Сирц “створена је слика да су нас (Словенце – прим. С. В.) Срби клали иза сваког ћошка, што је потпуно лудило.”¹¹⁸ Друго, да је она све време искоришћавана од стране југоисточних региона, односно република и покрајина. И треће, да су ти јужњаци поврх свега прљави, примитивни и необразовани и зато у дежели непожељни.¹¹⁹ С тим да се прво кад год затреба потеже да се друго не би много гласно демантовати; а када се то евентуално и учини биће од стране комуниста, не само словеначких него и српских (из идеолошке заслепљености или страха за фотеље), проглашено за “повампирење велекосрпског национализма и хегемонизма”. (Нешто слично данас раде њихови идеолошки и биолошки наследници.) Као што смо видели све се то чини супротно чињеничном стању (о чему ће касније бити још речи).

Слична трендови регионалног развоја, онима између два рата, као што смо видели, настављени су и после 1945. године. У исто време оптужбе за искоришћавање северозападних региона од стране југоисточних биле се као и пре рата, ако не и жешће. Све то говори о неодговорности и незрелости српске политичке елите – како оне раније тако и оне касније. Прво залагање за нејасне циљеве уједињења (сем “ослобођења угњетане браће”) и без анализе па самим тим и процене шта ће то за Србију да значи (шта добија а

¹¹⁷ Оцић, Ч., 1998, *Економика регионалног развоја*, Економика, Београд, стр. 137 (Табела 5. 9).

¹¹⁸ Сирц, Лј., 2002, “Ništa bez vlasti”, стр. 46.

¹¹⁹ Меžнарић, С., 1987, *Bosanci*, “Filip Višnjić”, Београд.

шта губи), а затим између два рата крајње неодговорна економска политика. Њена неодговорност ће се наставити и после Другог светског рата, односно српска политичка елита ће због својих партикуларних интереса или идеолошких заблуда, с једне, и братства-јединства, с друге стране, занемаривати интересе Србије – наравно, некад мање а некад више.

* * *

Промене у степену економске развијености региона више су него значајне и како је време пролазило све су се више заоштравале, односно повећавао се јаз између развијених и неразвијених. То се неминуовно преноси и на политичку и културну сцену. Зато смо прецизније податке о тим економским променама по регионима (републикама и покрајинама), односно подручним групама, у периоду 1965-1987. дали према истраживањима Часлава Оцића (табела 6).

Изложени подаци говоре да је јаз између развијених и неразвијених стално растао. Узроци томе су вишеструки. Детаљна расправа о тим узроцима није предмет наше анализе. Заостајање Косова и Метохије може се, најкраће речено, поред оног који важи и за остале неразвијена подручја у Југославији, тумачити са више узрока. Прво, енормним повећањем становништва које је прозроковано, с једне стране илегалним усељавањем из Албаније за време Другог светског рата, а затим после рата, демографском експанзијом (стопа прираштаја 2,4%), која за собом повлачи натпросечан број издржаваних лица и смањење радно способног становништва. Тиме су нарасла социјални издаци државе. Наведени процеси су, прво, коштали, а друго, смањивали његово релативно учешће (по становнику) у друштвеном производу. Други проблем је улагања у електроенергетски сектор која захтевају велике капиталне инвестиције с дугим роком отплате, малим обртом капитала и малом ангажованошћу радне снаге. Трећи проблем свакако је лоше обучена и технолошки недисциплинована квалификована радна снага.¹²⁰ То се посебно могло видети после изгона српског становништва с Косова и Метохије 1999. и његове окупације од стране “међународне заједнице” (многа предузећа због недостатка стручне радне снаге једноставно нису могла да раде). Четврти проблем је опструкција коју врше шиптарска политичка елита, под изговором да се не троше природни ресурси Покрајине, с једне, и да би том пропагандом придобили већи део становништва за своје од раније зацртане сепаратистичке циљеве, с друге стране.

¹²⁰ На Косову и Метохиј неписмених (преко 10 година) је било: 1961 – 41,1%; 1971 – 31,6%; 1981 – 17,6%; 1991 – 11,9%. Види: *SGJ*, 1971, tab. 201-3; *SGS*, 1996, tab. 3-10.

Као последицу тога имамо да је ефикасност основних средстава била далеко најмања на Косову и Метохији и заостајала је 1990. год. за југословенским просеком 41,3%, у исто време продуктивност рада заостајала је 44,6%.¹²¹ Или, према подацима Косте Михаиловића, у периоду 1971-1981 за један динар друштвеног производа требало је у Југославији уложити непуних 6 динара, а на Косову и Метохији 10 динара.¹²² Презентиране разлике, када је реч о другим регионима, последица су, поред неусклађености инвестиција потребама региона и мањим обимом инвестиција по становнику које води партијска номенклатура, мањој ефикасности основних средстава, разликама у инфраструктури, затим разликама у продуктивности рада, мањој обучености радне снаге, и, као што смо већ рекли, вођењу макро економске политике.

Да би се изложене економске чињенице оповргле, прво у политичкој сфери а затим и у економској науци, развија се цела “теорија”, коју је овде непотребно излагати, како би се оправдале кључне поставке наступајућих републичко/покрајинских, односно “националних економија”.¹²³ Одбрана конституисања “националних економија” од стране својих заговорника заснивала се на два кључна аргумента, и то: прво, као “одбрана од експлоатације”, и друго, као основна функција “јачања националне независности и државног суверенитета”.¹²⁴ Оба аргумента, као што видимо, имају за дугорочни циљ (који је касније остварен), што његови поборници нису крили, да “националне економије” буду основ за јачање прво политичке суверености република, односно покрајина а затим и њихове државне суверености. Последица тога је да су републичке номенклатуре после одустајања од привредне реформе из 1964. године поново, што признаје и Биландић, “дефинитивно преузеле инвестициону политику” и Југославија се вратила ранијем само привремено напуштеном “концепту свог аутаркичног привредног развоја”.¹²⁵

Економска криза која се појачава због, пре свега, смањене иностране помоћи и одустајања од привредне реформе подстакла је формирање “националних економија”. Тако формиране економије имале су у следећем кораку, по принципу спирале, пад економске активности и успешности по готово свим параметрима.¹²⁶ То је, између осталог, имало за последицу да је стопа

¹²¹ Прерачунато на основу изложених података у табелама 7 и 8.

¹²² Михаиловић, К., 1990, стр. 169.

¹²³ Види: *Tržište u samoupravnoj nacionalnoj državi*, 1971, Novak, M., Franc, V. i Dominiković, I., red., Fakultet ekonomskih nauka u Zagrebu i Institut za ekonomska istraživanja, Zagreb. Затим: *Гледишта* (тематски број), 1971, бр. 3.

¹²⁴ Види: Оцић, Ч., 1998, стр. 719.

¹²⁵ Bilandžić, D., 1985, str. 409.

¹²⁶ Михаиловић, К., 1982, *Економска стварност Југославије*, стр. 20-48.

акумулације у Југославији с почетка седамдесетих са 16% до 17% за непуних десет година пала на 10% до 11%.¹²⁷

Постепено, али сигурно, између република се смањује робна размена. Републичке политичке елите инсистирају на подизању фабрика неопходних за заокруживање националне економије, без обзира да ли за то има економског оправдања и објективних услова. Свака република хтела је да има “своју” рафинерију нафте, “своју” железару, “своју” фабрику аутомобила, итд. Посебно што се те фабрике најчешће граде из заједничке касе или уз помоћ иностраних кредита које солидарно враћа цела привреда путем инфлаторног пореза. Ко је више намакао инвестиционих кредита више је ушићарио, јер су они у просеку отплаћивани са само 28,5% од своје реалне вредности.¹²⁸ На крају овог процеса дошло се до стања да су спољнотрговинска предузећа сведена на сервис привреде сопствених република.¹²⁹ Тиме јачају дезинтеграциони насупрот интеграционим процесима у југословенској привреди. Све време настоји се заокруживање републичких (националних) економија које ће сутра бити основ све већем политичком осамостаљењу република, односно покрајина. На тај начин се економска власт сели из савезне државе на републике и покрајине. Савезна држава, корак по корак, бива све слабија, да је при самом њеном крају била готово потпуно развлашћена.

Да би се то што пре постигло, односно разградила Југославија, као по диктату све што долази из Београда ставља се под сумњу, односно што може имати предзнак југословенског у северозападним републикама поново се, по старом комунистичком рецепту, проглашава за унитаризам, а повремено и за великосрпски хегемонизам.¹³⁰ У исто време, уз помоћ савезне владе (чији су председници најчешће кадрови из северозападних република) држе се ниске цене пољопривредних производа у складу с комунистичким назорима, односно страха да се сељаци не обогате. Додатни разлог њиховим ниским ценама је, као и у претходном периоду, зато што су ти производи претежно из мање развијених република. (Сви су изгледи да су неразвијени, без обзира што су развијени издвајали у Фонд за неразвијене, све време путем “маказа

¹²⁷ Корошић, М., 1980, *Антиинфлациона политика*, Економски институт – Загреб и Економска политика – Београд, Београд, стр. 92.

¹²⁸ Љ. Маџар, 1981, *Економска политика*, бр. 1550, стр. 12.

¹²⁹ Процент продате робе из увоза од стране фирме из властите Републике, 1990. године износило је: Словенија 95%, Србија 92%, Хрватска 88,2%, и Македонија 84%. Види: *Borba*, 3. 6. 1991. године.

¹³⁰ Зато имамо константне чистке неподобних или недовољно послушних српских кадрова прво из партије а после Другог светског рата и из државе, прво од стране Коминтерне, а затим од стране Броза и Кардеља. То је многе држало у апсолутну послушност.

цена” финансирани развијене регионе.) Ниске цене пољопривредних производа раубују економију пољопривредних регија као што су Војводина, Славонија и централна Србија. Истовремено то омогућава стварање акумулације у развијенијим републикама, на једној, и у њима чувају социјални мир, на другој страни.

У циљу предупређења расправе о политици економског развоја форсира се прича о хегемонизму и унитаризму – који су по дефиницији српски. Осуде српског хегемонизма све су жешће и отвореније, прво после погибије Слободана Пенезића у лето 1965. под чудним околностима, а одмах затим и после Брионског пленума 1966. године. Смењивање Александра Ранковића (тадашњег потпредседника државе) под оптужбом да је тајна полиција (УДБА) прислушкивала Јосипа Броза смишљено је како би била ослабљена позиција србијанског политичког врха у партији, који се, колико толико, супротстављао постепеној али из дана у дан све већој дезинтеграцији Југославије. После тога, оптужбе Срба за хегемонизам добијају на интензитету. Оне кулминирају 1971. године у хрватском проуштаском масовном покрету.

После извесних политичких попуштања средином седамдесетих година (многи би рекли козметичке природе) које је дало какве-такве повољне економске резултате, поново долази до потпуне доминације политичке сфере над економском и до блокаде система одлучивања како у друштву тако и у економији. Партијска номенклатура, из страха за своје позиције, одустаје и од минимума политичких и економских реформи, пошто су реформе, природом ствари, захтевале даљу либерализацију политичке и економске сфере. То је значило увођење политичког плурализма и тржишне економије, па самим тим и њихов скори одлазак с политичке сцене и удаљавања њихових прстију од државне касе и припадљности. Имајући у виду да они нису могли учинити следећи корак, који би био у супротности с њиховим интересима, ова ограничена либерализација нужно је била врло брзо сасечена. Као замена реформама на политичку сцену ступа, поред интегралног самоуправљања не само у предузећима и другим друштвеним установама него и целом друштву, Кардељева идеологија самоуправног споразумевања и договарања. То је у суштини била накардна комунистичка замена за тржиште. О свему и свачему се “споразумевало” и “договарало” а на нижим нивоима и даноноћно. Истовремено то доводи до повећаних трошкова и смањује се и онако ниска економска ефикасност. Према већ поменутиим истраживањима Часлава Оцића у свим републикама пада продуктивност рада (табела 7).

Тако, примера ради, продуктивност рада, као један од основних показатеља економске ефикасности, мерена 1989. године (када почиње дефинитивни распад/разбијање земље) у односу на 1979. годину – од када у потпуности почињу на економском пољу да делују решења уграђена у Устав из 1974. године и када је нестала сила каја је, колико-толико, та решења могла

да ублажи и пацификује – опала је и то: у Босни и Херцеговини 17,9%, Црној Гори 9,9%, Хрватској 16,9%, Македонији 16,1%, Словенији 2,2% и Србији 8,7% (Централној 8,6%, Косову и Метохији 24,5% и Војводини 6,8%). С тим да је овај пад на Косову и Метохији у односу на 1977. годину износио 27,5%. Други показатељ економске ефикасности јесте коефицијент ефикасности основних средстава. Ова мера показује колико јединична вредност основних средстава одбацује (“производи”) вредности друштвеног производа.¹³¹ Подаци (табела 8) говоре да економска ефикасност, мерена овим коефицијентом, у свим републикама и покрајинама друге Југославије константно опада од 1965. године (почетак посматрања) па до краја 1990. године (крај посматрања). Истовремено у последњој декади пре почетка разбијања/распада земље на делу је појачан пад ефикасности основних средстава. Тако, примера ради, пад ефикасности основних средстава, за период 1979-1989. износи: за Босну и Херцеговину 22,5%, Црну Гору 17,0%, Хрватску 26,4%, Македонију 18,9%, Словенију 27,8%, и Србију 17,7% (Централну 15,0%, Косово и Метохију 24,6% и Војводину 21,8%). Пад економске ефикасности, а самим тим и конкурентности, југословенске привреде мерен са ова два груба, али релевантна, показатеља,¹³² више је него евидентан. С тим да је продуктивност рада најмање пала у Словенији а ефикасност основних средстава у централној Србији. На другој, страни продуктивност рада највише је опала на Косову и Метохији а ефикасност основних средстава у Словенији.

Заокруживање републичко/покрајинских економија, односно “комплетирање привредне структуре вршено је као и на југословенској равни, по обрасцу социјалистичке индустријализације”. Резултати економских истраживања показују да је у свим републикама и покрајинама друге Југославије тежња за заокруживање “националних”, односно републичких економија надвладала тежњу за економском рационалношћу и друштвеним развојем, на чему су, сви су изгледи, прво инсистирале северозападне републике. Градња “дуплих” капацитета доводи до засићености тржишта појединим производима, а самим тим даје још један импулс затварању републичко/покрајинских тржишта. Посебно у условима: прво, командне економије, друго, значајних баријера (квоте и царине) за извоз на западна тржишта, треће, велике царинске заштићености домаћег тржишта, и, четврто, дугогодишње праксе социјализације губитака, односно непостојања института стечаја. Значи, предузећа су опстајала без обзира на њихову успешност, односно ни спољна ни унутрашња конкуренција није значајно утицала на њихову економску успешност. Ако овоме додамо неконкурентност већине југословенских производа на западним тржиштима, с једне, и несолвентност домаћих банака за кредити-

¹³¹ Оцић, Ч., 1998, *Економика регионалног развоја*, стр. 447.

¹³² О финансијским показатељима види: Оцић, Ч., 1998. стр. 345-535.

рање купца из земаља у развоју, да би ту робу могли купити, с друге стране. А да су их и могле обезбедити, због њихове мале платежне моћи остали би, у већини случајева, ненаплаћени.

Описана ситуација међу произвођачима доводи до жестоке па често и нелојалне конкуренције, нарочито када је за пласман тих производа остајало искључиво домаће тржиште као једина могућност (роба на “туђе” тржиште пласира се уз помоћ корупције, што је у систему “друштвене” својине било више него једноставно¹³³). Колач се зато морао делити на више економских актера. Због тога долази до снижавања степена коришћења капацитета, а самим тим и до пада ефикасности употребе основних средстава. Супротно логици тржишта цене тих производа не падају него расту, или, пак, у најбољем случају стагнирају. Све је то доводило до добро познате праксе да привреда републике/покрајине тражи заштиту своје номенклатуре. То се манифестовало у почетном кораку ка рефеудализацији. Тако долазимо до ситуације да привреда републике/покрајине све више постаје једно предузеће. Описано стање најчешће доводи до нелојалне конкуренције а затим и до економских и политичких сукоба, који се у мањој или већој мери преливају и на остале сфере друштвеног живота. То појачава већ постојеће и често пригушиване сукобе између република/региона, не само на пољу политике, него и на пољу културе.

Тежња за “самодовољношћу, у условима непостојања ни побуде нити принуде која би водила радикалним структурним променама, водила је, поред осталог, и саморепродуковању ‘почетне’ привредне структуре региона (‘мало више истог’).”¹³⁴ Поред политичког, па самим тим и економског, волонтаризма и инертности комунистичког управљачког слоја, као једног од основних карактеристика југословенског самоуправног система, долази након усвајања Устава из 1974. године, до системске блокаде одлучивања. А нарочито после смрти Јосипа Броза, јер је он својим диктаторским “овлашћењима” решавао конфликте интереса између републичко-покрајинских номенклатура. Блокада одлучивања, између осталог, као што смо видели, проузрокује да се још више смањује економска ефикасност. То доводи до повећаних тензија између привредних актера, а нарочито између републичких и покрајинских руководстава, јер, поред наведеног, политичке елите привреду своје републике (покрајине) перципирају као један вид приватно-колективне својине из које је убирала ренту.

У одсуству других регулационих механизма нови Устав је, самим тим, само створио, или поспешео, институционалне основе за заокруживање ре-

¹³³ Види опширније: Вуковић, С., 2003, *Корупција и владавина права*, ИДН – Драганић, Београд.

¹³⁴ Оцић, Ч., 19□8. стр. 435.

публичких, у суштини националних економија. На самом почетку овог процеса извршена је децентрализација и експропријација банака и спољнотрговинских предузећа од стране република. Републике и покрајине све више на својој територији проширују фискалну власт.¹³⁵ Постепено али константно смањује се међурепубличка размена, повећава се затвореност сваке републике у сопствено тржиште.¹³⁶ Паралелно са затварањем републичких економија и прерастањем република у националне државе, стварају се законодавства, независна или насупрот савезног. На једном државном простору уведено је седам правних система, с два подсистема: један савезни, шест републичких и два покрајинска. Честа надређеност републичких над савезним законима дала је на економском плану правну форму декомпонованом “јединственом југословенском тржишту”. Политичко-правна децентрализација и економско затварање република створило је услове за повремене сукобе између републичких номенклатура. Будући да су номенклатуре биле једини политички представници република/покрајина то је доводило до све чешћих сукоба између њих. То је истовремено проузроковало још више осамостаљење републичких политичких номенклатура од савезне. Делегатски систем представљања још је више учврстио познату једнопартијску матрицу да у савезним институцијама представници република полажу рачуне не грађанима него својим републичким, односно покрајинским номенклатурама, што ће рећи њиховим партијским олигархијама.

Потпуна децентрализација одлучивања од интереса републике чланице ствара кохезионе силе унутар република а дезинтеграционе на нивоу савезне државе, пошто се на том нивоу републички интереси сукобљавају. Прокламована стратегија република, односно њихових номенклатура, за убрзаним развојем, и њихова тежња да се националне економије што више заокруже, постојећа акумулација није могла да поднесе. Већ навелико биле су истрошене унутрашње резерве земље засноване на раубовању пољопривреде која је у основи била приватна. Историјско наслеђе,¹³⁷ с једне, и идеолошко-законска ограничења у погледу власништва над земљом и раубовање пољопривреде, с друге стране, условили су опстанак ситног сељачког газдинства

¹³⁵ Labus, M., 1994, “Uloga ekonomije u raspadu Jugoslavije”, *Sociološki pregled*, god. 28. no. 2, str. 231-232.

¹³⁶ Процент свих роба произведених и продатих унутар исте републике у 1987 годни изнео је: БиХ – 69,5%; Црна Гора – 59,8%; Хрватска – 68,7%; Македонија – 66,5%; Словенија – 62,9% и Србија 76,2%. Види: *Borba*, 3. 6. 1991.

¹³⁷ Од укупно 1.955.725 пољопривредних домаћинстава 1931. год. испод 1 ха било је 16,8%; од 1-2 ха 17,0%; од 2-5 ха 34,0%; од 5-10 ха 20,5%; од 10-20 ха 8,8 и преко 20 ха 2,9%. Газдинствима преко 20 ха поседовала су 22,7% земљишта. *Statistički godišnjak za 1937*, str. 98.

које није могло претендовати да прерасте у масовног произвођача пољопривредних производа. Касније и поред настојања власти да оживи пољопривредну производњу (пример: Зелени план) није успео због неповерења сељака у државу, неконзистентне пољопривредне политике, депресираних цена пољопривредних производа и пред сам распад/разбијање земље због дампинг цена¹³⁸ из Европске заједнице. Овоме треба додати још неколико чињеница које су негативно утицале на укупне економске токове. Прво, пресахла је константна помоћ са Запада,¹³⁹ која је ишла не само у акумулацију него и у друштвену потрошњу. Затим, изненадна нафтна криза седамдесетих година вишеструко негативно утиче на спољнотрговински биланс земље због повећане цене нафте,¹⁴⁰ и све скупљих иностраних кредита. На крају, превелика жеља и стечена навика номенклатуре за бољим и лагоднијим животом, којег се није хтела одрећи, репродукује све веће раслојавање и незадовољство нижих друштвених слојева. То незадовољство је требало по сваку цену усмерити на другу страну – што је готово свима и успело.

* * *

Имајући у виду чињеницу да је југословенска социјалистичка привреда константно патила од нефикасности, односно стварања акумулације јасно је да се недостатак новца морао однекуд надокнадити. Тиме се може објаснити зашто се земља из године у годину све више неконтролисано задуживала у иностранству. Прецизније речено, Југославија је 1968. дуговала 1,848 да би се то 1971. попело на 3,181 а 1981. год. на целих 20,168 милијарди долара. С тим да се, у исто време, учешће приватних извора попело са 27,0% на целих 72,7%.¹⁴¹ Многи од ових кредита због политичке неодговорности (која није карактеристика само тог времена), непостојања власничке компетенције и

¹³⁸ Познато је да се пољопривредна производња у Европској заједници (касније унији) дотира од њеног стварања.

¹³⁹ Прилив иностраног капитала у виду помоћи од 1947–1956. године износио је 1.812 милиона долара, што прерачунато на његову вредност из 1990. износи око 8 милијарди долара. Ђорђевић и Мijatović, 1990, стр. 25.

¹⁴⁰ Југославија је 1974. увезла 576.000 тона погонског горива мање него 1973. које је 2,5 пута платила више. Марсенић, Д., 1981, “Основна обележја спољнотрговинске размене и платног дебаланса Југославије 1946-1980”, *Југословенски преглед*, октобар-новембар, стр. 410.

¹⁴¹ Gnjatović, D., 1985, *Uloga inostranih sredstava u privrednom razvoju Jugoslavije*, Ekonomski institut Beograd, Beograd, стр. 87, 95.

због корупције управљачког слоја¹⁴² узети су под неповољним условима, а већином нису употребљени на адекватан начин. У највећој мери, отишли су на изградњу разних политичких фабрика подизаних по националном кључу широм земље и на покривање губитака неефикасне привреде, с једне, и на покривање буџетског дефицита у којем је финансирање разних видова потрошње за коју је комунистичка номенклатура имала неограничену машту играо значајну улогу, с друге стране. Поред тога, после нафтне кризе, земља је принудјена да се окрене комерцијалним банкама са скупљим кредитима, а то је проузроковало да сервисирање дугова, због повећаних ануитета за отплату, постаје све већи терет за неефикасну привреду земље. Будући да је југословенска привреда технолошки зависила од Запада (посебно Немачке) неповољно узети кредити, поред ниске ефикасности уложених средстава и мале продуктивности рада (о чему је већ било речи), поскупљују производњу за извоз. То проузрокује пад извоза и повећава спољнотрговински дебаланс земље са Западом.¹⁴³

Трговина са Источним блоком обавља се претежно у натуралном облику. Поред тога Исток, нарочито Совјетски Савез, постаје несигуран платиша. Тако његов дуг из те размене достиже близу две милијарде долара. Пад ефикасности настаје и због тога што су кредити, такође, коришћени и за непривредне сврхе, то јест за градњу републичких и покрајинских репрезентативних здања као једног од симбола њихове државности, а неопходних за осамостаљење њихових елита. Републичке елите да би сакриле право стање ствари међу становништвом стварају привид о моћи и снази њихових привреда. Међу овим привидима најзначајнији је онај о способности републичких привреда за самосталан наступ на светско тржиште. После дугогодишњег неконтролисаног задуживања долази до дужничке кризе, а то значи да привреда земље због наведених чињеница није способна да сервисира приспеле обавезе. Заправо земља запада у дужничко ропство.¹⁴⁴ Као последицу

¹⁴² Корупција је била табу тема, и ако је била врло раширена, што се може судити на основу њене касније раширености, с једне, и одласку припадника посебно привредне номенклатуре на разне послове на Запад, или, пак, њихове деце на скупо школовање у иностранство. Опширније види: Вуковић, С., 2003, *Корупција и владавина права*, ИДН- Драганић, Београд.

¹⁴³ Трговински дебаланс се стално повећавао од 353 милиона долара у 1966. преко 1.195 мил. долара 1970. и 3.715 мил. долара 1974. до 7.225 мил. долара 1979. године. Трговински дебаланс после тога почео је да пада и достигао цифру од 2.240 мил. долара 1983. год. (што је попраћено великим нестацицама робе на тржишту). Gnjatović, 1985, str. 82.

¹⁴⁴ У форми “отплате дугова” из земље је у периоду 1981–1991. год. одливно 30 милијарди долара. Хофбауер, Х., *Балкански рат: Разарање Југославије 1991 – 99*, “Филип Вишњић”, Београд. Такође, у периоду 1979–1981. у форми отплате дугова од-

тога повериоци намећу репрограмирање дугова под условима ММФ-а који су неповољно утицали на економско-политичка кретања у земљи. То проузрокује да номенклатуре република постају подложније спољним чиниоцима. Оне се утркују у тражењу спонзора у иностранству. У том послу најагилније су биле (о чему ће на другом месту бити више речи) номенклатуре северозападних република.

Програм економске стабилизације који је 1990. године усвојила југословенска влада, као, уосталом, и сви програми стабилизације југословенских влада у претходној деценији, био је наметнут од стране ММФ-а. (Исто се наставља и после победе демократских снага у Србији новембра 2000. Године.) Програм економске стабилизације заснивао се на ригорозној друштвеној штедњи, односно кресању ванпривредне потрошње и смањење савезног буџета. То је дестимулисало тражњу, и смањило могућност Савезној влади да интервенише у критичним сферама економије и тако се наметне као економска власт па самим тим и да спроведе тражене реформе. Прецизније речено, компликованом систему одлучивања и смањеној надлежности Савезна влада је, по диктату ММФ-а, добила још један ограничавајући фактор – остављена је без средстава за спровођење привредне реформе.¹⁴⁵ Концепција штедње, наметнута од стране ММФ-а, била је мотивисана, пре свега, потребом како би се створили економски услови за сервисирање приспелих дугова и кресање војног буџета, који је, сви су изгледи, сметао не само северозападним републикама него и каснијем њиховом спонзору, односно Вашингтону и његовим савезницима. Кресање војног буџета имало је за циљ да се војска онеспособи како би се смањило или неутралисао њен отпор дезинтеграцији Југославије. Истовремено, номенклатура се није могла одрећи стечених привилегија, па је њена повећана потрошња покривана инфлацијом, коју су плаћали грађани.

Усвојени Програм, како онај крајем, тако и онај почетком деведесетих, проузроковао је смањење унутрашње тражње, пад запослености и друштвеног стандарда, као и поврмених несташица појединих производа. То руши бајку дуго стварану, не само од стране југословенских комуниста него и од стране Запада, о успешности југословенског социјализма.¹⁴⁶ Ову бајку Запад шири да би се на идеолошком плану колико-толико парирао свом главном

ливно је 10,2 милијарде долара. OECD: *Development Cooperation 1982, Review*, Paris, 1982, p. 254-256. Нав. према: Gnjatović, 1985, str. 103.

¹⁴⁵ Вудворд, С., 1997, *Балканска трагедија*, “Филип Вишњић”, Београд.

¹⁴⁶ О успешности југословенске социјалистичке привреде најбоље говори податак да је учешће иностране акумулације у нето инвестиције у основна средства у периоду 1948-1952. износило 78,7%; у периоду 1953-1964. године 34,0%; у периоду 1965-1970. год. 25,9%; у периоду 1971-1975.год. 40,7% и у периоду 1976-1980. год. 35,5%. Види: Gnjatović, 1985, str. 48, 61, 65.

непријатељу – Совјетском Савезу. Југословенска комунистичка номенклатура уз сагласност и помоћ Запада то капитализује, што је разумљиво, да би осујетила и најмањи отпор власти и стекла какав-такав легитимитет. После пада Берлинског зида, Запад ову бајку није био више склон подржавати, већ томе насупрот, Југославија му је, између осталог, добро дошла као експеримент за рушење Совјетског Савеза,¹⁴⁷ о чему је, на другом месту, било више речи.¹⁴⁸

Истовремено последња Савезна влада грчевито покушава да обезбеди додатна средства из Европске заједнице али без успеха. Заправо стижу бројна обећања али при реализацији се условљавају политичком и економском либерализацијом и смањењем унутрашњих тензија. При чему се заборавља: прво, да је економска либерализација, која се у правом смислу сводила на пуку либерализацију цена, један од узрока кризе, друго, без те помоћи нема смањења унутрашњих тензија, и треће, стиче се утисак да Запад, односно Немачка нису ни хтели смањење тензија у Југославији већ их је у великој мери распривала. Смиривање тензија није могло доћи у условима када институционалне политичке реформе у правцу успостављања тржишта и јачања економске власти федерације (Савезне владе) кочи Словенија и Хрватска а у предвечерје распада/разбијања Југославије увођење политичког плурализма Србија.¹⁴⁹ Нагла либерализација цена проузрокује да јефтина инострана роба преплављује тржиште. Увозе се пољопривредни производи из земаља чланица Европске заједнице по дампинг ценама, односно ти производи су најчешће субвенционисани и тако нелојално конкуришу домаћим произвођачима. То значи, мерама економске политике Савезне владе Југославија, посебно Србија, бележи спољнотрговински дефицит у размени пољопривредних производа. Србија ради заштите својих интереса предузима контра мере (најчешће као бојкот) што доживљава осуду не само у северозападним републикама него и на Западу.

Пад животног стандарда изазива жустре расправе о расподели националног дохотка, чиме се обнавља стара прича о “експлоатацији” једних нација од стране других, односно једних република од стране других, где су најгласнији словеначки и хрватски, не само политичари, већ и интелектуалци.

¹⁴⁷ Meier, V., 1999, *Yugoslavia. A History of its Demise*, London – New York, p. 218-220.

¹⁴⁸ Вуковић, С., 2000, “Сједињене Америчке Државе и разбијање Југославије”, *Социолошки преглед*, год. 34. но. 3-4, стр. 83-98. Такође: Вуковић, С., 2001, “Немачка, Аустрија и разбијање Југославије,” *Социолошки преглед*, год. 35, но. 3-4, стр. 213–234.

¹⁴⁹ Словенија и Хрватска су се, за разлику од Србије, противиле увођењу политичког плурализма на нивоу Југославије.

То се одвијало под утицајем моћне пропаганде, у којој су учествовали сви без обзира на идеолошко опредељење или друштвени положај. Почев од комуниста до клерикалаца, преко привредника, интелектуалаца до политичара (од најнижих до највиших структура), створена је слика да североисточни региони издржавају југоисточне, односно да југоисточни региони експлоатишу североисточне. Готово идентично као пред Други светски рат, када Владимир Мачек (вођа Хрватске сељачке странке и једно време потпредседник Југословенске владе) наручује од Рудолфа Бићанића¹⁵⁰ књигу *Економска подлога хрватског питања* којом је покушано да се докаже да Србија експлоатише Хрватску.¹⁵¹ То је било више него нетачно. Српска економска наука је то аргументовано доказала како тада (1939-1940),¹⁵² тако и касније (1953).¹⁵³ Истовремено српска политичка елита је ради мира у кући то малтене прећутала. Слично је поступала поново ради мира у кући, или како се то тада говорило “братства и јединства”, и послератна српска политичка елита када су почеле да се пласирају приче о експлоатацији Словеније и Хрватске од стране Србије. Трећи пут српска политичка елита то није прећутала – зато је, између осталог, оптужена за национализам, на једној, и почела разградња земље, на другој страни.

* * *

Неколико година пред распад/разбијање земље републичке политичке елите да би колико-толико ублажиле пад стандарда не бирају средства. У ту сврху, између осталог, посежу за федералним девизним резервама. Упад у платни промет земље од стране република-чланица је редовна појава. С тим да то једни раде дискретно а други индискретно. То је повећавало неповерење међу републичким руководством. Политичка руководства република, у одсуству врховне власти, да би себе представила у што бољем светлу пред својом нацијом, прво иницирају (преко плаћених медија) а затим и директно учествују у овим оптужбама и за своје невоље окривљују друге. Паралелно с овим у републикама је и поред евидентних негативних економских трендова настављено интензивно да се ради на заокруживању сопствених (национал-

¹⁵⁰ Касније ће Бићанић, од стране комуниста, бити постављен за управника Управе за спољну трговину у Загребу. *Мала просветина енциклопедија*, стр. 253.

¹⁵¹ Вићанић, Р., 1938, *Економска подлога хрватског питања*, изд. Владко Маћек, Загреб.

¹⁵² Види: *Истина о “Економској подлози хрватског питања”*. Одговор Г. Др Бићанићу, 1940, Произвођачко-издавачка задруга “Слобода”, Београд.

¹⁵³ Грђић, Г., 1953, “Развој привреде Србије и Војводине од ослобођења од Турака”, *Производне снаге НР Србије*, Економски институт НР Србије, Београд.

них) економија. Тако дуго припремана и у међувремену “’заокружена’ економија тражила је политичку заштиту против конкуренције ‘туђих’ предузећа”.¹⁵⁴

Заштита “својих” предузећа доводи до све већег затварања у сопствене атаре. То је било посебно могуће у условима “друштвене” својине, јер је свака политичка номенклатура у “својој” републици целокупну привреду, по старом феудалном принципу, посматрала и схватала као једно, и то своје, “предузеће” и у складу с тим се и понашала. Како ће поједини делови тог “предузеће” пословати мање је било важно, превасходни задатак био је да се наплати рента. Како се повећавају апетити номенклатуре мењало се и стање.

Док је важио принцип: један вођа, једна партија и једно предузеће, није било значајнијих проблема, односно, нису се јавно манифестовали (или нису могли од голог страха доћи до изражаја). Када је привреда постепено издељена и од ње постало осам “предузећа”, а јединствена партија поцепана у осам партија, ситуација се усложњава. Привреде република, односно ова “предузећа” почињу једна другима да конкуришу. При том се не преза ни од нелојалне конкуренције, јер сада се у измењеним условима рента убира само од “свог” предузећа. А што оно боље послује рента може бити већа и лакше се наплаћује. Пошто је на врху некад заједничког “предузећа” стајао остарели вођа, само се “чекао” тренутак да он умре и да га наследи, како је то народ касније сликовито казао, “осмерац без кормилара”, који се, по природи ствари, убрзо распао. Нарочито, јер је распад већ био уграђен у политичко-правни и економски систем земље.

¹⁵⁴ Лазиф, М., 1994, “Друштвени чиниоци распада Југославије”, *Социолошки преглед*, год. 28., но. 2. стр. 161.

ПРИЛОГ

Табела 1 Запосленост лица према главном занимању 1931. године

	Пољоприв- реда	Индустри ја и обрт	Трговина, кредити и промет	Јавна служба, слободна занимања и војска	Остало	Укупно
Словенија	372.943	130.201	35.244	30.111	47.571	616.017
Хрватска	1.302.288	182.630	73.510	70.704	76.976	1.706.111
Војводина	593.713	130.203	49.176	44.705	40.766	858.563
Цент. Србија	1.367.131	148.822	56.771	75.017	66.065	1.713.065
Босна и Херцеговина	854.747	68.236	31.966	36.452	25.357	1.016.758
Црна Гора	107.161	7.912	4.188	11.419	6.544	137.224
Македонија	302.186	37.719	16.376	28.320	17.889	402.481

Мirković, М., 1958, стр. 338.

Табела 2 Инвестирани капитал и запослени радници у индустрији у периоду 1918. – 1938.

Бановине	Инвестирани капитал (индекси)	Запослени радници (индекси)	Инвестирани капи- тал у % према бан. 1918 1938		Запослени радници у % према бан. 1918 1938	
			1918	1938	1918	1938
Београд	105,6	134,4	11,3	11,9	7,4	10,2
Дравска	101,8	106,3	17,9	18,2	19,4	20,6
Савска	113,7	113,8	19,4	22,0	21,6	24,6
Врбаска	76,6	95,1	6,0	4,6	3,6	3,4
Приморска	97,3	107,9	8,6	7,7	3,0	3,2
Дринска	98,4	69,4	9,1	7,8	15,1	10,5
Зетска	140,6	133,8	0,6	1,4	0,6	0,7
Дунавска	93,2	89,4	17,9	16,7	21,2	19,0
Моравска	89,0	88,8	7,9	7,0	6,0	5,4
Вардарска	187,7	115,2	1,4	2,7	2,1	2,4
Југославија	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Извор: Куколеча, С., 1941, стр.126 и 233.

Табела 3 Пореско оптерећење сељаштва: по особи
у % у односу на бруто приход

	1925			1932		
	динара	*	(у %)	динара	*	(у%)
Сев. Србија	334,40	98,0	11,3	274,46	96,6	25,3
Јужна Србија	301,22	89,0	11,1	237,76	83,7	24,0
Црна Гора	285,50	84,3	17,7	216,26	76,1	29,1
Босна и Херцеговина	283,22	83,6	11,4	208,75	73,4	23,2
Далмација	245,96	72,6	11,0	186,22	65,5	22,5
Хрват. И Славонија	392,73	115,9	10,2	309,59	108,9	21,2
Словенија	368,85	108,9	12,8	315,40	110,9	28,6
Војводина	497,13	146,8	7,4	525,00	184,7	21,5

Извор: Крстић, Ђ., 1934, стр. 99 и 102.

* Индекси оптерећења по особи. Југославија = 100

Табела 4 Осуђена лица према вероисповести у окружним
и првостепеним судовима (%)

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	Станов.
Православна	54,9	42,8	48,4	47,2	46,8	46,1	50,4	50,1	48,2	47,1	48,5
Католичка	35,9	48,7	40,6	39,2	39,3	42,4	39,8	39,9	42,3	42,5	37,4
Муслиманска	7,5	6,3	8,2	9,8	12,0	9,8	8,0	7,9	7,2	8,8	11,2
Остало	1,7	2,2	2,8	3,8	1,9	2,7	1,8	2,1	2,3	1,6	2,9
Укупно	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Извори: *SGKJ za 1937*, стр. 335; *SGKJ za 1940*, стр. 424.

Табела 5
Осуђена лица према вероисповести
у среским судовима (у %)

	1932	'33	'34	'35	'36	'37	'38	'39	Станов
Православна	37,5	43,4	47,1	49,8	49,0	52,6	50,6	50,7	48,5
Католичка	37,0	42,4	44,5	42,6	44,2	40,7	42,4	42,4	37,4
Муслиманска	3,1	3,9	6,4	6,1	5,2	5,4	5,7	5,6	11,2
Остало	22,4	11,7	2,0	1,5	1,6	1,3	1,3	1,3	2,9
Укупно	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Извор: СГКЈ за 33, стр. 427; СГКЈ за 34-35, стр.418; СГКЈ за 1937, стр. 368; СГКЈ за 1940, стр. 442

Табела 6 Промене у степену економске развијености 1965-1987

	Групе подручја				
	Најразвијенија	Развијена	Југославија	Неразвијена	Најнеразвијенија
1965	147,80	115,84	100,00	85,45	45,48
1970	182,59	110,93	100,00	82,82	44,24
1975	190,35	114,31	100,00	82,76	46,04
1980	182,85	117,49	100,00	84,08	41,85
1981	181,25	118,15	100,00	84,20	44,81
1982	177,41	118,60	100,00	84,82	42,88
1983	177,30	118,03	100,00	85,73	43,32
1984	186,26	118,22	100,00	86,27	41,34
1985	192,82	116,66	100,00	84,76	42,61
1986	201,84	114,84	100,00	84,52	41,46
1987	203,49	117,08	100,00	82,36	39,15

Извор: Оцић, Ч., 1998, стр.165

Најразвијенија: Словенија

Развијена: Хрватска и Војводина

Неразвијена: Централна Србија, БиХ, Македонија и Црна Гора

Најнеразвијенија: Косово и Метохија

Табела бр. 8 Ефикасност основних средстава

Година	БиХ	ЦГ	Хрв.	Мак.	Слов.	Србија	ЦСрб.	КиМ	Војв.
1965	0,402	0,310	0,459	0,451	0,472	0,495	0,508	0,345	0,498
1966	0,390	0,282	0,453	0,443	0,470	0,487	0,503	0,345	0,485
1967	0,366	0,281	0,440	0,421	0,459	0,461	0,471	0,317	0,475
1968	0,368	0,301	0,432	0,421	0,456	0,448	0,470	0,303	0,438
1969	0,368	0,301	0,342	0,421	0,456	0,448	0,470	0,303	0,438
1970	0,360	0,312	0,436	0,425	0,464	0,438	0,464	0,299	0,416
1971	0,360	0,296	0,433	0,429	0,461	0,433	0,444	0,282	0,448
1972	0,354	0,298	0,425	0,417	0,449	0,423	0,434	0,286	0,434
1973	0,384	0,285	0,406	0,397	0,439	0,411	0,419	0,269	0,432
1974	0,352	0,275	0,419	0,386	0,452	0,422	0,426	0,291	0,447
1975	0,342	0,250	0,401	0,366	0,441	0,413	0,422	0,295	0,426
1976	0,318	0,239	0,385	0,360	0,416	0,401	0,411	0,273	0,415
1977	0,317	0,221	0,389	0,365	0,418	0,408	0,419	0,226	0,422
1978	0,325	0,220	0,393	0,360	0,418	0,412	0,430	0,263	0,416
1979	0,320	0,229	0,390	0,366	0,418	0,412	0,433	0,259	0,408
1980	0,311	0,273	0,376	0,358	0,407	0,402	0,426	0,258	0,391
1981	0,302	0,250	0,360	0,343	0,373	0,393	0,412	0,225	0,391
1982	0,285	0,228	0,337	0,340	0,358	0,381	0,399	0,242	0,382
1983	0,272	0,218	0,323	0,322	0,340	0,362	0,379	0,224	0,365
1984	0,272	0,222	0,320	0,328	0,345	0,367	0,385	0,227	0,366
1985	0,273	0,221	0,319	0,319	0,344	0,363	0,385	0,239	0,350
1986	0,276	0,223	0,323	0,326	0,345	0,363	0,388	0,230	0,349
1987	0,263	0,200	0,310	0,317	0,334	0,355	0,380	0,224	0,340
1988	0,250	0,192	0,300	0,298	0,314	0,340	0,365	0,213	0,326
1989	0,248	0,190	0,287	0,297	0,302	0,339	0,368	0,198	0,319
1990	0,217	0,165	0,245	0,263	0,266	0,302	0,329	0,145	0,290

Извор: Оцић, Ч., 1998, стр. 447, 448, 457, 467, 476, 485, 486, 494, 495, 512 и 521.

Slobodan Vuković
Institute of Social Sciences
Belgrade

FORMING OF NATIONAL ECONOMIES AND DISINTEGRATION OF SFR YUGOSLAVIA

In the article author reflects the proces of forming of national economies in the former Yugoslavia as one of main cause of its later disintegration. The very proces get started immediatly after the first Yugoslavia has been established after the WW I. It was noticed primarilly as an advancement of notrhwestern regions on the count of the southeastern regions of the country. The proces has been realized through the means of state economic policy. After the WW II same process has been continued, namely since 1945. It was done directly until 1952. when the issue of underdevelopment of the southeastern regions has became well known fact. In the forthcomming years for the ruling authorities this was only reason to continue the same process with more sophisticated means of economic policy.

Key words: economy, national economies, regions, development, Serbia, disintegration of Yugoslavia.